5 пог.
116 газ.
479 на ...
15 ... 2012

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1990 чыл
апрель
19
четверг
№ 91 (14291)
1925 чылдан үнүп эгелээн
Өртээ 3 көп.

Апрель 21 — Коммунистиг субботник хүнү

ХООРАЙНЫҢ ЧАШТАРЫНГА

Апрель 21-де ленинчи коммунистиг субботникте Кызыл хоорайның бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының ажылдап алганы акша-хөреңгизин долузу-биле тодаргай дорт угланыышкынныг апаары чугаажок. Оларны хоорайның уругларының хереглелинче чорудар. Тодаргайлаарга, В. И. Ленин аттыг уруглар фондузунуң агар санынче шилчидер. Ооң соонда олар уруглар бажыңының, школа-интернаттың, өскүс уругларның, хандырылгазы кошкак өг-бүлелерниң, уруглар байырлалдары эрттирериниң хереглелинге чарыгдаттынар. В. И. Ленин аттыг уруглар фондузунуң республика салбырының агар санын сагындырып тур бис: Кызыл хоорай, Чуртталга-социал банкызы, 700049 дугаар агар сан.

Дина ДИК.
Кызыл хоорай.

АЖЫЛЧЫН ТУРУШТАРГА

Бо чылгы коммунистиг субботник улуг Ленинниң төрүттүнгенинден бээр муң 120 чыл болганы-биле каттышкан бээр. Ындыг болганда ол хүн ёзулуг күш-ажылчы ээлчег болуру-даа чөп. Ынчан кым-даа шалыпкын, бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаар апаар. Шак ындыг бодалды Кызылдың эът комбинадының коллективи илередип, субботник хүнүнде боттарының ажылчын туруштарын ээлептер.

Комбинатта субботникти эрттирериниң штабы ажылдап турар. Ооң кежигүннери кандыг хемчээлдиг ажылды бүдүрерин баш удур көрүп, черле канчаар ажылдаза экил дээрзин дугуржуп турарлар.

Ниитизи-биле ол хүн 228 кижи күш-ажылче хаара туттунар. Олардан 168 кижи комбинаттың девискээрин чаагайжыдарынга киржир. Ыяштар олуртуп, девискээрни арыглап-аштаар, чамдык черлерге септелге чорудар, бүдүүр болгаш чугайлаар.

Субботник хүнүнде 1,2 тонна колбаса кылыгларын бүдүрери көрдүнген.

Александра КОҢГАР.
Кызылдың эът комбинадының улуг экономизи.

КӨДҮРЛҮҮШКҮН-БИЛЕ

В. И. Ленин коммунистиг субботниктерни улуг эгелээшкин деп ёзулуг-ла өттүр көрүп чугаалаан. Ол субботниктерниң улуг ужурунга айтып, оларны күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринге, чаа күш-ажылчы сагылга-чурумче шилчииринге, ажыл-агыйның болгаш амыдыралдың социалистиг чогаадылгазынга ажылчыннарның социал болгаш эки тура эгелээшкинин деп санап чораан.

Бистиң республикада ленинчи коммунистиг субботниктер ажыл-ишчилерниң бедик политиктиг болгаш күш-ажылчы көдүрлүүшкүнүнүң байдалынга эртерн чанчылчаан, ооң түңнелдери чылдан чылче өзүп олурар. Чижээ, эрткен чылын субботникке 160 муң ажыр кижи киришкен, оларның 50 муңу боттарының ажылчын туруштарынга ажылдааннар. Хөй-хөй продукцияны болгаш чуңк соортулгезин кампан алдынгаа материалдар, чиг эт, электри күжү, одалга, кывар-чаар материалдар-биле чорутканы демдеглексениг. Беш чылдың фондузунче 205 муң рубльди шилчиткен.

Бо чылгы субботниктиң мурнуу чарыында күш-ажылчы коллективтерге тайылбыр ажылын чорудукан. Ээлчег, график аайы-биле ажылдап турарлар. Чолаачыларга субботникти оларга эптиг кайы-даа үеде эрттирери көрдүнген. «Кызыл суббота» хүнүнде ажылдап алдынган акша-хөреңгини не-чаштын байдалын экижидеринге, материал-техниктиг баазазын калбартырынга ажыглаар.

Өнер-оол КАРА-САЛ.
Профоблчөвүлелдиң килдис эргелекчизи.

СЭКП ТЫВА ОБКОМУНУҢ БЮРОЗУНДА

СЭКП обкомунуң бюрозунуң ээлчеглиг хуралынга «1990 чылдың март 13-те «Шын» солунга үнген «Үнелеттинмээн арын-нүүр» деп чүүл дугайында» айтырыгны чугаалажып көрген.

«Шын» солун 1990 чылдың март 13-те «Үнелеттинмээн арын-нүүр» деп эгелиг чүүлдү парлаан, ында СЭКП Улуг-Хем райкомунуң бирги секретары эш В. С. Неделинниң ховар барааннарны бодунга садып алырда улуг сеткилдиг чоруун көргүзүп, кадрларга шын эвес хамаарылгалыг болуп база бажың хуваарда хооркүүскомнуң ажылынга холгаарлап турарының дугайында фактыларны көргүскен деп, бо айтырыг талазы-биле хүлээп алган доктаалда демдеглээн. Бирги секретарьның ажылынга хамаарышкан өске-даа айтырыгларны чүүлде киирген.

Эш В. С. Неделинниң даштыкы өңнүг телевизорну болгаш магнитофонну садып алырда улуг сеткилдиг чоруун көргүскениниң дугайында чүүлде кирген фактыларның шын болганын СЭКП обкомунуң чанында партийжи контроль комиссиязының чоруткан хыналдазы тодараткан. Шынап-ла, эш В. С. Неделин садыг четкизинге эвээш санныг кээп турар өңнүг телевизорну болгаш магнитофонну кыска үе дургузунда бодунга садып алган. Ынчаарга ооң садып алганы «Волга» маркалыг автомашина дугайында айтырыгны тодарадырга мындыг: ол автомашинаны СЭКП ТК-ның Херектер эргелелиниң партия ажылдакчыларынга тускайлап берип турар фондузундан (1989 чылдың февраль 13-те чоруткан чагаа, № 22-01-108) аңаа саткан. Ында хажыдышкын чок.

СЭКП Улуг-Хем райкомунуң партия эге организациязы эш В. С. Неделинниң ховар барааннар садып алырда көргүскен улуг сеткилдиг чоруунга шын үнелелди берип, СЭКП райкомунуң бирги секретарының ол херээн 1990 чылдың февраль 15-те чугаалашкаш, аңаа шыңгыы доңгулданы хүлээткен.

Партия эге организациязының шиитпирин ол-ла хүн СЭКП райкомунуң бюрозунга чугаалажып көрген. Ооң соонда ол айтырыгны партия райкомунуң пленумунга чугаалажып көөрү-биле тургускан. Эш В. С. Неделинниң тайылбырын пленум дыңнааш, ооң кылган чүүлүнге шүгүмчүлелдиг үнелелди берген, ындыг болзажок бодунуң кылган херээн миннип турарын база түңнелдерни кылып турарын барымдаалааш, партия эге организациязының болгаш райком бюрозунуң хүлээп алган шиитпирлери-биле чөпшээрешкен. Пленум кежигүннеринден эш В. С. Неделин СЭКП райкомунуң бирги секретарынга моон-даа ыңай ажылдап болур бүзүрел дээш 38 кижи бадылаан, 4 кижи удурланган, 6 кижи дадагалзаан. Ол шиитпир партия райкомунуң 1990 чылдың апрель 11-де болган нийти пленумунга база катап бадыткаттынган.

Ооң-биле чергелештир эш В. С. Неделинге болгаш ооң ажылынга хамаарыштыр чүүлде кирген чамдык фактыларның шын эвес болганын хыналда көргүскен. Партия райкомунуң пленумунуң канчаар бооп эртип турганын номчукчуга база шын эвес дыңнадып чедирген.

Чүүлдүң авторлары эштер Т. П. Хертек биле К. Т. Оюн районо эргелекчизи турган эш Б. Д. Ооржакты эш В. С. Неделин көрбес турган деп бижээннер. Херек кырында эш Б. Д. Ооржак районо эргелекчилеп ажылдап тургаш саң-хөө талазы-биле шыңгыы хажыдыышкыннарны кылып турган. Чижээ, ол бодунуң ашааның дуңмазы болур кижи райононың штадында санаттынып турзажок, аңаа ажылдавайн турда-ла, ооң шалыңын боду ап турган. Ону РСФСР-ниң Саң министерствозунуң контроль-ревизия албанының 1988 чылдың мартта чоруткан ревизиязы саң-хөө чурумунуң өске хажыдыышкыннары-биле катай илереткен. Эш Б. Д. Ооржак ол дээш райкүүскомнуң шиитпири-биле албан-дужаалындан хостаткан.

Районнуң улуг бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының удуртукчуларында үндезин националдың кижилери чок деп бижээни бадыткаттынмаан. Херек кырында байдал кандыгыл дээрге, Шагаан-Арыг хоорайның улуг 28 бүдүрүлгелериниң болгаш албан черлериниң 12-зиниң удуртукчулары амгы үеде тыва эштер болуп турар. Шагаан-Арыг хоорайның үлетпүр комбинадының директорунуң болгаш кол специалистериниң албан-дужаалынга үндезин чоннуң иштинден специалистерни депшитпээн, бо талазы-биле колдуунда эш В. С. Неделин буруулуг деп, чүүлдүң авторлары бижээн. Ынчаарга үлетпүр комбинадының директорун шилиирде, эштер П. О. Хурбенин, О. С. Сененниң кандидатураларын база депшиткен турган, ынчалзажок олар боттары ойталаан, а ук бүдүрүлгениң директорунуң оралакчызынга эш С. М. Салчакты бадылаан.

Чүүлдүң авторлары чүгле эш В. А. Подругинниң — Кызыл хоорайның улусчу контроль комитединиң даргазының медээзин барымдаа болдургаш, эш В. С. Неделин Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы эш В. Е. Серяковтуң деткимчези-биле «Волга» автомашинаны ээлчег чокка садып алган деп барымдаа чокка бижээннер. Ооң ындыг эвес болганы бо доктаалдың үстүнде демдеглеттинген чүүлдеринден илдең-дир.

Эш В. С. Неделинге хамаарыштыр партия эге организациязының болгаш СЭКП райкомунуң бюрозунуң шиитпирлери-биле холбашкан айтырыгны тургузарда база чугаалажып көөрде, хажыдыышкыннар болган деп чүүлде айыткан фактылар бадыткаттынмаан. Ук айтырыгны чугаалажып турда, ол төрел, таныш-көрүш кижилерни, кажар аргазы ажыглаан деп бижээн. Ындыг ажыглаашкынның болбааның хыналда бадыткаан.

Квартираларны хуваарынга эш В. С. Неделин дүрүм чок ёзу-биле холгаарлап турар деп чүүлде айыткан. Чуртталга бажыңнарын хуваары-биле холбашкан бүгү айтырыгларны херек кырында хоорай Совединиң күүскомунуң чанында комиссия шиитпирлеп келген. Райкомнуң бирги секретары болгаш район Совединиң депутады кижи болганда эш В. С. Неделин, кажан келген специалистер аңаа дилег кылып келирге, оларны бажың-биле хандырарынга хамаарышкан бодунуң саналдарын киирип турган.

СЭКП Улуг-Хем райкомунуң бирги секретары эш В. С. Неделин ховар радио барааннарын садып алырда, улуг сеткилдиг чоруун көргүскенин «Шын» солунга 1990 чылдың март 13-те парлаттынган «Үнелеттинмээн арын-нүүр» деп чүүлде ниитизи-биле шын айытканын доктаалда демдеглээн.

Эш В. С. Неделинге шыңгыы доңгулданы чарлаар дугайында партия организациязының, СЭКП Улуг-Хем райкомунуң бюрозунуң, пленумунуң шиитпирин СЭКП обкомунуң бюрозу бадыткаан болгаш СЭКП райкомунуң бирги секретары болуп ажылдаар талазы-биле эш В. С. Неделинге идегелди көргүзер дугайында райком пленумунуң шиитпири-биле чөпшээрешкен.

Партияның этиказын болгаш сагылга-чурумун коммунистерниң, ылаңгыя удуртукчу ажылдакчыларның талазындан сагыырының айтырыгларының талазы-биле «Шын» солуннуң шүгүмчүлелдиг материалдарын СЭКП обкомунуң бюрозу деткивишаан, хынаттынмаан болгаш шын эвес фактыларны моон соңгаар парлавазынче, бо талазы-биле журналистерниң харыысалгазын бедидеринче «Шын» солуннуң редколлегиязының кичээнгейин угландырган.

Партияның болгаш күрүнениң сагылга-чурумун коммунистерниң талазындан үрей бээриниң факт бүрүзүн принципиалдыг болгаш эптеш чок ёзу-биле көөрүн, хууда айтырыгларны шиитпирлээрде Устав негеделериниң болгаш партийжи этиканың норма-чижектерин оларның чайгылыш чок сагыырын чедип алырын партияның Улуг-Хем райкомунга СЭКП обкомунуң бюрозу дааскан.

СЭКП обкомунуң бюрозунга чамдык өске-даа айтырыгларны чугаалажып көргеш, ол талазы-биле хамаарышкан доктаалдарны хүлээп алган.

ПАРТИЯНЫҢ ХООРАЙ КОНФЕРЕНЦИЯЗЫ АЖЫЛЫН ДООСКАН

Партияның XXVIII Кызыл хоорай конференциязы дүүн ажылын уламчылаан.

СЭКП хооркомунуң секретарьларын болгаш хоорайның партия организациязының контроль-ревизия комиссиязының даргазын соңгуур дугайында айтырыгларны чугаалашкан.

СЭКП хооркомунуң кежигүнүнге, бюро кежигүнүнге болгаш бирги секретарынга кандидаттар кылдыр Тыва АССР-ниң Иштики херектер министерствозунуң килдис эргелекчизи А. О. Алдын-оолду, СЭКП обкомунуң партийжи-организастыг болгаш кадр-биле ажыл килдизиниң эргелекчизиниң оралакчызы В. Г. Вальковту, эът комбинадының директору Б. А. Конуспаевти депшиткен болгаш чажыт бадылаашкынның даңзызынга киирген. Баштайгы бадылаашкынның түңнелинде хөй бадылаашкынны алган В. Г. Вальков биле Б. А. Конуспаев арткан. Катап бадылаашкынның түңнелинде СЭКП хооркомунуң кежигүнүнге, бюро кежигүнүнге болгаш бирги секретарынга **В. Г. Вальков** соңгуткан.

СЭКП хооркомунуң бюро кежигүнүнге, партийжи-организастыг ажыл талазы-биле секретарынга кандидаттар кылдыр «Тыва автотранс» каттыжыышкынның партком секретары В. А. Асонычев, Тыва АССР-ниң Улусчу контроль комитединиң инспектору Н. А. Коломысов, педучилищениң башкызы М. М. Саая оларны депшиткен болгаш чажыт бадылаашкынның даңзызынга киирген. Бирги бадылаашкынның түңнелинде хөй бадылаашкынны алган В. А. Асонычев биле Н. А. Коломысов арткан. Катап бадылаашкынның түңнелинде СЭКП хооркомунуң бюро кежигүнүнге болгаш секретарынга **В. А. Асонычев** соңгуткан.

СЭКП хооркомунуң бюро кежигүнүнге болгаш идеология талазы-биле секретарынга **В. В. Оскал-оол** чажыт бадылаашкын-биле соңгуткан.

Хоорайның партия организациязының контроль-ревизия комиссиязының даргазынга кандидаттар кылдыр СЭКП хооркомунуң чанында партия комиссиязының даргазы С. С. Григорьев, шериг албанныг А. А. Дерябин оларны депшиткен болгаш чажыт бадылаашкынның даңзызынга киирген. Бадылаашкынның түңнелинде хоорайның партия организациязының контроль-ревизия комиссиязының даргазынга **С. С. Григорьев** соңгуткан.

Конференция ооң-биле бодунуң ажылын доосканг.

ПАРТИЯНЫҢ XXVIII КЫЗЫЛ ХООРАЙ КОНФЕРЕНЦИЯЗЫНДАН СОҢГУТКАН СЭКП КЫЗЫЛ ХООРКОМУНУҢ СОСТАВЫ

СЭКП хооркомунуң кежигүннери

Акимов В. А.
Асонычев В. А.
Алдын-оол А. О.
Биче-оол К. Х.
Безъязыков А. В.
Бизяева Е. С.
Башкирцев В. Л.
Вальков В. Г.
Вороненко Г. А.
Вайтович И. И.
Владимирова А. С.
Ватулина Ю. Н.
Воронцова Т. А.
Ваньков С. Н.
Гогорев В. М.
Горин А. П.
Гусев В. К.
Гащенко В. С.
Донгак Л. К.
Дамба Д. С.
Илкин В. Е.
Иванова С. И.
Коломысов Н. А.
Кенден З. И.
Карпова Г. П.
Кудряшов В. А.
Куулар Ч. Ч.
Карась С. А.
Кузьмин Ю. И.
Конуспаев Б. А.
Кочуров Н. И.
Квасневский В. В.
Лебедев В. Н.
Ли Л. И.
Мошкин М. З.
Музалев В. Г.
Маршанцев В. К.
Мишарина А. Л.
Моломдай С. Д.
Малышев Ю. И.
Нутис А. Н.
Ондар Д. Е.
Оскал-оол В. В.
Пляскин Е. В.
Ступина М. Н.
Сызько Р. Н.
Сенников В. Н.
Салчак М. Ч.
Сиирин М. К.
Сермавкин А. А.
Смирнов Г. А.
Саая М. М.
Санаа С. С.
Тагба В. А.
Татаринцева М. П.
Тихонова Н. Р.
Тимченко А. В.
Тетюев Н. А.
Федосов В. П.
Хертек Т. П.
Цымбаленко В. В.
Чигвинцев Г. В.
Черепанов Ю. В.
Чамзын К. У.
Чумаров М. Н.
Чанзан В. С.
Черноусов А. Н.
Ширин-оол Х. Ө.
Широченков В. И.
Шошин И. И.

Партияның хоорай организациязының контроль-ревизия комиссиязының кежигүннери

Агбаан В. А.
Биче-оол С. М.
Виноградова Т. В.
Германова Э. Б.
Григорьев С. С.
Гончаренко А. К.
Гопоненко Н. Н.
Давыденкова Г. С.
Куулар Г. С.
Кураев Н. А.
Липина Т. Д.
Мусаев Р. И.
Мөңге Н. Н.
Макаренко Р. В.
Насюрюн Г. И.
Ооржак Л. А.
Ондар М. О.
Очур Л. А.
Пестерева Г. Г.
Решетников В. Г.
Соловьева Г. А.
Тугур-оол Б. А.
Товарищтай Л. К.
Твертина Л. С.
Юркова Р. А.

ЧУРУКТА: Кызылда Амыдырал хандырылга бажыңының тудуунда ажылчыннар Борис Кертик-оол, Виктор Худоногов, бригадир Албыспай Аскаров, Иргит Сарыг-оол.

Бо тудугжулар ботта рының эш-өөрү биле ол тудугну дүрген ажыглалга киирер дээш, күжениишкинниг ажылдап турар. Ында шеверлекчилерниң, дашчыларның, бызанчыларының, мрамордан шала кылыкчыларының, сантехниктерниң бригадалары ажылын үргүлчүлеп турар. Узамдыкан бо улуг тудугну чылдың бирги чартыында ажыглалга киирер сорулга салдынган.

Ондар ОХЕМЧИКТИН фотозу.

ПЛЕНУМ БОЛУП ЭРТКЕН

Апрель 17-де Москвага ВЦСПС-тиң VIII Пленуму болуп эрткен. Аңаа ССРЭ-ниң профессионалдар эвилелдериниң съездизин бо чылдың октябрь 23-те чыылдырар деп шиитпирни хүлээп алган.

Профэвилелдериниң Уставында көрдүнгени-биле алырга ээлчеглиг съездини 1992 чылдың эгезинде чыылдырар ужурлуг. Ниитилел амыдыралында боон турар чугула чаартылгалар болгаш өскерлиишкиннер, ылаңгыя профэвилелдериниң совет ниитилелге рөлюнуң болгаш туружунуң дугайында айтырыглар съездини дүрген чыылдырарын негеп келген. Ажылчы чоннарның эрге-ажыктарын камгалаар талазы-биле принципиалдыг хемчеглерни алырының дугайында айтырыгларны күш-ажылчы коллективтер тургузуп турар. Үндезин экономиктиг реформаны дүргедедиринче кичээнгей салбышаан, амгы үеде ниитилелде социал айтырыгларның чидигленип турарын база уттуп болбас херек деп, пленумга демдеглээн.

ССРЭ-ниң чаңгыс аай профэвилелдер төвү кандыг янзылыг болур ужурлугул деп айтырыгга хамаарыштыр чидиг дискуссия пленумга болган. Дискуссияның түңнелинде совет профэвилелдериниң конфедерациязын, а ол ышкаш ооң ажыл-чорудулгазының кол-кол организастыг принциптериниң болгаш чурумунуң дугайында декларацияның төлевилелин бүгү улуска чугаалажып көөрү-биле үндүрер деп шиитпир хүлээп алдынган.

Пленумга организастыг айтырыгларны чугаалашкан. Пенсияже үнгени-биле холбаштыр ооң хууда дилээн ёзугаар С. А. Шалаевти ВЦСПС-тиң даргазы албан-хүлээлгеден хостаан. ВЦСПС-тиң даргазының оралакчызы турган ССРЭ-ниң улус депутады Г. И. Янаевти ол албан-дужаалга соңгаан.

Пленумнуң ажылынга СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, СЭКП ТК-ның секретары Г. П. Разумовский, СЭКП ТК-ның секретары О. Д. Бакланов киришкен.

(СЭТА).

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязында

ШЫН ТОДАРГАЙЛААР, ШИИТПИРЛЭЭР

Сессияның хуралын ажыдар мурнунда ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Даргазы А. И. Лукьянов залче көргеш, мынча дээн: «Депутаттарның келген хуузунуң дугайында бөгүн сагыш човаашкын турбас ышкаштыр». Эвилел Совединиң болгаш Националдар Совединиң каттышкан хуралынга апрель 17-де ССРЭ-ниң Дээди Совединиң 445 кежигүннери олуржуп турарын бүрүткел даңзызы бадыткаан. Дээди Советтиң кежигүннери эвес ССРЭ-ниң 136 улус депутаттары хуралга база олуруушкан.

ССРЭ-ниң Прокуратуразының Т. Х. Гдлян баштаан истелге бөлүүнүң ажыл-чорудулгазы-биле холбашкан материалдарны хынаар талазы-биле ССРЭ-ниң улус депутаттарының комиссиязының отчёдун Дээди Советтиң хуралынга чугаалажып көөрү-биле киирген. Ол отчёттуң сөзүн, а ол ышкаш ССРЭ-ниң улус депутаттары Т. Х. Гдлянны болгаш Н. В. Ивановту прокуратура органнарындан үндүреринге база оларны кеземче харыысалгазынга киирериңге хамаарыштыр чөпшээрежилгени алыр дугайында ССР Эвилелиниң Прокуратуразының бижиин депутаттар баш бурунгаар алган турган.

Депутаттар Гдлян биле Иванов сөөлгү айлар дургузунда хөй санныг митингилерге медеглел кылып, бо херек талазы-биле парламентиниң ажык дыңнап чугаалажыышкынын шуут негеп турган хирезинде-ле амгы чалалганы херекке албайн барганы-биле холбаштыр сеткил хомудаашкынын комиссияның үш даргаларының бирээзи депутат **Р. А. Медведев** бодунуң чугаазының эгезинде илергейлээн. Бо херек талазы-биле айтырыгларга харыы бээр аргазы оларга тыпсырын Гдлян болгаш Иванов база негеп турганнар. (Депутаттар Т. Х. Гдлян болгаш Н. В. Иванов олар сөөлгү үеде Арменияда чоруп, депутаттар кылдыр соңгуттурган черлеринде күш-ажылчы коллективтерниң төлээлекчилери-биле ужуражып, хуралдарны эрттирип турары ССРЭ-ниң КАК даргазы В. А. Крючковтуң сессияга чугаазындан билдине берген. Хуралдарны олар эрттирип, чүве чугаалап турарын ёзугаар алырга, ук депутаттарының кадыкшылының байдалы эки. Ынчангаш оларның кадыкшылының дугайында сагыш човаарының барымдаазы чок).

Истелге чорударының дүрүмүн каржызы-биле үрээнин бадыткаан фактылар барбе дээрзинге хамаарыштыр отчёттуң кол чүүлүнге депутат Р. А. Медведев доктааган. Документиде айыткан буруудадыышкыннарга хамаарышкан үрээшкиннерниң демдектери кеземче хоойлужудулгазының бети-ле дизе 5-6 чүүлдеринге онаажып турар. Ынчангаш хоойлу-дүрүм үрээшкиннериниң бо фактыларынга хамаарыштыр кеземче херээн ССРЭ-ниң Прокуратуразының көдүргени черле шуут дүрүм ёзугаар болган деп хүлээп көөрү эргежок чүгула деп комиссияның санаанын депутат демдеглээн. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң эрге-дүрүм үрээшкиннеринге болгаш кем-херек үүлгедиинге удур демиселдиң айтырыгларының талазы-биле комитединиң Гдлян, Иванов оларның эрткен чылда ажык чугааларының утказынга база хевиринге хамаарыштыр кылган түңнели отчётка немешкен.

«Калбак улус массаларының» өмүнээзинден деп чыдак-биле хөделип турар комитеттерниң—Гдлянны, Ивановту камгалаан комитеттерниң доктаамал ыйыышкынынга комиссия үргүлчү таваржып келген деп, Р. А. Медведев демдеглээн.

Кремльдиң мырыңай чанынга, Манеж шөлүнге ол үеде митинг болганын сессия хуралының киржикчилери ынчаарда дыңнаваан турган. Гдлянны болгаш Ивановту камгалаан ол митингиниң киржикчилери ССРЭ-ниң Президентизиниң болгаш Президент чөвүлелиниң адрезинге кыжанышкыннарны кылып, харыысалга чок чулчуруушкуннарны чугаалап турган.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң эрге-хоойлу айтырыгларының болгаш кем-херек үүлгедиинге удур демисел комитединиң медеглелинге тайылбырны ук комитеттиң даргазы **Ю. В. Голик** кылган. ССРЭ-ниң улус депутаттары Гдлянның, Ивановтуң «кыйгырыгын» 1990 чылдың февраль 13-те «Вечерний Ленинград» солунга парлаан. Ук «кыйгырыг» ооң авторларының политиктиг узел-бодалын көргүскен. «ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Даргазы Горбачев, ооң бирги оралакчызы Лукьянов олар Лигачев-биле кады мафияның кол камгалакчылары» деп, ук чүүлде олар бадыткаарын оралдашкан. Ындыг барымлаа чок медеглел болза кем-буруулуг нүгүлдээшкин болуп турар деп, комитеттиң түңнелинде айыткан.

ССРЭ-ниң Прокуратуразының депутаттарга тарадып берген бижиинге хамаарыштыр ССРЭ-ниң Чиңгине прокурору А. Я. Сухарев тайылбыр кылган.

Бо айтырыг талазы-биле санал-онал бээри-биле 62 кижи ат бижиткен. Дүрүмге удур хөделишкиннер-биле эрге-хоойлулуг социалистиг күрүнени тургузары болдунмас деп, санал берген депутаттар онзалап демдеглээн.

Т. Х. Гдлянның болгаш Н. В. Ивановтуң талазындан хоойлу-дүрүмнү үрээниниң хөй фактылары бар-дыр деп, депутат **Н. А. Струков** медеглээн. Гдлян болгаш Иванов болза эде тургустунуушкунну үрер дээн кижилерниң чепсээ болу берген деп, депутат **А. Г. Чехоев** санал турар.

Депутаттар **А. А. Собчак, Б. Н. Ельцин** ССРЭ-ниң Прокуратуразының бижиинде айыткан фактыларга дагалзаашкынын илергейлээн. Бо айтырыгга хамаарыштыр СЭКП ТК, ооң Политбюрозу канчаар хөделип турганы комиссияның илеткелинден билдинмес-тир деп, Ельцин медеглээн.

Комиссияның ажылының дугайында отчётту Дээди Совет хүлээп алган дугайында шиитпирни сессияның хуралынга бадылаан. Т. Х. Гдлянны, Н. В. Ивановту ССР Эвилелиниң Прокуратура органнарындан үндүрер болгаш Т. Х. Гдлян баштаан истелге бөлүүнүң ажыл-чорудулгазын истеп хынаарын доозарынга хайгааралды боттандырар хамаарышпас прокурорну томуйлаар дугайында айтырыгга хамаарыштыр чидиг маргылдаа сессияның кежээки хуралынга болган. Бо айтырыг талазы-биле бадылаашкынны даргазында хүннүң ээлчеглиг эртенги хуралынга кылырын депутаттар дугурушкан.

(СЭТА).

ДЫҢНАДЫГ

Улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң бирги сессиязын белеткээр талазы-биле организастыг комитеттиң болгаш хооркүүскомнуң каттышкан хуралы апрель 17-де болуп эрткен.

Апрель 22-де катап болур соңгулдаларга соңгуткан депутаттарның хуралын апрель 23-те чыылдыргаш, оргкомитеттиң кылып турар ажылын оларга таныштырар, апрель 26-да депутаттарның нийти хуралын эрттирер деп шиитпир хүлээп алдынган. Ол хуралга улус депутаттарының хоорай Совединиң даргазының база хоорай Совединиң күүскомунуң даргазының албан-дужаалдарынга кандидатураларны чугаалажып көөр болгаш сессияның ажылдаар чурумунуң база доктаамал комиссияларны тургузарының төлевилелдерин дугуржур.

Хоорай Совединиң бирги сессиязын май 7-8-те Политиктиг чырдыышкын бажыңынга эрттирер деп шиитпирлээн.

Оргкомитет.

Владимир Ильич Лениннин төрүттүнген хүнүнден бээр 120 чылынга тураскааткан «Ленинчи идей-теоретиктиг номнал болгаш улус өөредилгезиниң системазынга эде тургустунуушкун» деп эртем-практиктиг конференция даарта СЭКП Ьбкомунуң Политиктиг чырыдыышкын бажыңынга болур. Орта кылдынар илеткелдерниң чамдыызын бо арында парладывыс.

ЛЕНИН БОЛГАШ ТЫВА

Москвада, Кремльде Лениннин ажыл аар кабинеди болгаш картиразы бар. Кабинеттиң кирер аксының солагей талазында «1917 чылда парлап үндүргени «Азия Россиязының харылзаа оруктарының картазы» азып каан турган. Ол картаның лап-ал ортузунда ынчангы Урянхай край деп адап турганы Тываны көргүскен.

Ленин столундан туруп келгеш, каш базым кылаштааш, ол картага чедип келгеш, Тываны көрүп турган ышкаш кылдыр кижи сагыжынга чуруттуна бээр. Оон бодалынга Саян даглары көстүп келгени чадавас. Ыраккы Енисей, Шушенское база.

Шушенское суурга келгеш, Владимир Ильич 1897 чылда төрелдеринче чагаа бижээн: «Шу-шу-шу — багай эвес суур-дур. Ол көңгүс куруг черде турар-дыр... Каракка көстүр черде — Саян даглары, оон сыннары; чамдыктары ак баштыг, оларның бажында хар кажан-даа эривес».

Лениниң хакастар-биле, тывалар-биле ужуражып турганының дугайында дамчыыр чугаалар бар. Чогаалчы Монгуш Кенин-Лопсан бодунуң балладазында Ленин-биле ужуражыышкынны онзагай күш-биле бижип турар.

Шөлүлгеге-даа тургаш, Ленин дыка кужениишкинниг ажылдап турган. Ол сурукчулары-биле кады ук черлерниң чурттакчыларының ортузунга революсчу пропаганданы чорудуп турган. Ол үеде В. И. Ленин шөлүттүрген поляк революционер Ф. Я. Кон-биле таныжып алган. Минусинскиниң чурт-шинчилел музейинге Тывадан, Моолдан эккелген экспонаттар бар турган. Ол музейни Кон Ленинге көргүзүп, оон материалдарының дугайында тайылбырлап турган.

1902-1903 чылдарда Кон Тываның кол районнарын кезип чоруп турган, үнелиг этнографиялыг материалдарын чыып алган. Ол чоруп тургаш, көжүп келген орус тараачыннар-биле, алдын казып турган ажылчыннар-биле, араттар-биле ужуражып, революцияның идеязы-биле, Маркстың, Лениннин идеялары-биле оларны таныштырып турган.

Орус ажылчын А. С. Петров Ленин дугайында база чугаалап берип турган. Шушенскоега оон авазының бажыңынга Ленин чурттап турган. Ильич Зыряновтуң бажыңынга база турумчуп турган. Оон оглу Ф. Зырянов Тывага чораан. Оларны дамчыштыр Тывага ленинчи идеялар кээп, чоннуң медерелин оттуруп турганы чугаажок. 1943 чылда ТАРН ТК-нын адынче чоруткан А. С. Петровтуң чагаа-сактыышкыны камгалаттынып арткан. Ында мындыг одуруглар бар: «Чүгле Ильичиге четкеш, барып сүме айтырарга, кандыг-даа айтырыгга хамаарышкан болза, канчаар кылырын дораан айтып, углаар болгаш дыка эки турганын тараачыннар чугаалажып турган».

Улуг Октябрьның тиилелгезиниң сөөлүнде, революсчу идея Саян дагларын ажып, Тывага чедип келген. Ону тайылбырлап нептередиринге Тываның баштайгы большевиктери Н. Г. Крюков, К. С. Беспалов болгаш өскелер-даа идепкейлиг киришкен. Олар ленинчи сөстү массаларга чедирип, олар чонну демиселче көдүрген.

1917 чылдың төнчүзүнден эгелеп Тывага Минусинскиге парлап турган большевик солуннар кээп турган. Декабрь 15-те үнген солунда Лениниң допчу намдарын парлаан. Тывага революсчу шимчээшкиннин удурткучуларының бирээзи М. М. Терентьев Советтерниң III Бүгү россия съездизинге киришкеш келген. «М[illegible] Советиниң медээлеринге» ол «Петроградче чорааным дугайында [illegible]» деп улуг чүүлдү бижээн. Ында мындыг одуруглар бар: «Медерели быжыкпаан элементилерни органзастап, оларга чырыктыг база билиглерни чедирип тургаш, чер-черге Советтерниң эрге-чагыргазын бүгү талалыг быжыглаарын эш Ленин сүмелээн. Лениниң чугаазының сөөлүнде адыш часкаашкыны диңмиреп турган. Мурнувуста туруп турар сорулгалар улуг болгаш нарын-даа болза, Россияның Совет Федеративтиг Социалистиг Республиказы оларны ажып эрткеш, чырык күш-ажылчы амыдыралдың чаа оруунче үне бээр дээрзинге бүзүрелди Петроградтан тарап чанып тура билген бис».

1918 чылдың июнь 18-те тыва кожууннарның төлээлериниң бирги болгаш орус чурттакчыларының бешки край съездизи Тываның бот-тодараттынарының, орус база тыва улустарның аразында аңы-дуңманың найыралының болгаш бот-боттарынга дузалажырының дугайында керээни чарып алган турган.

Дайын чылдарында ийи чоннуң эвилели болгаш найыралы улам быжыккан. Кравченконуң болгаш Щетинкинниң партизан отрядының составынга «Аврора» крейсерниң балтийжи матростары демисежип турган. Сибирьже кээр мурнунда олар Ильичиниң чагыын алгаш келген. Ол дайынчыларга күштүг немеп турган.

1920 чылдың ноябрьда РКП (б) ТК-зының Политбюрозу Тывада байдалга хамаарыштыр айтырыгны чугаалажып көрген. 1921 чылдың январьда ол айтырыгларны ТК-ның Пленумунга база чугаалашкан.

Ол хурал Лениниң даргалаашкыны-биле эрткен. Тываның ажыл ишчи чонунуң революсчу демиселинге дуза чедирер дээш шиитпирни ынчан хүлээп алган.

Өлүм чок ленинчи идеяларны суртаалдаар агитаторлар болгаш пропагандистер араттарның аразындан үнүп келген. Оларга Оюн Күрседи, Оюн Дозулай, Кара-Баштыг, Салчак Тока, Адыг-Тюлюш Чульдум болгаш өскелер-даа хамааржыр. Ону чорудары берге болгаш айыылдыг турган. Партизан разведчик Кол Санчаа чоннуң херээ дээш амы-тынын берген. Феодалдарның холундан кызыл агитатор О. Чуржаапай өлген.

Коминтернниң II конгрезинге чүве чугаалап тургаш, В. И. Ленин «деңшилгелиг чурттарның пролетариадының дузазы-биле чыдып калган чурттар совет тургузугже кирип, хөгжүлдениң капиталистиг үе-чадазын ажа халааш, хөгжүлдениң чамдык үе-чадазын эрткеш, коммунизмче чедип болур» деп чугаалаан. Сибирьниң партия организациялары ону херек кырында боттандырар хемчеглерни ап турган. РКП(б)-ниң тус чер район бюрозу тыва революсчуларга бодунуң партиязын тургузуп алырынга дузалаан. 1924 чылдың июль айдан эгелеп Тывага «Кызыл тараачын» — «Красный пахарь» деп баштайгы солун үнүп эгелээн.

Ажылчы массалар ортузунда ленинчи идеяларны нептередиринге ол солун салдарлыг болган. 1925 чылдың августан эгелеп моол дылга «Тувагийн үнэн» деп солун үнүп эгелээн. Орта «Ленин болгаш Чөөн чүктүң улустары», «Ленин болгаш тыва чон», «Ленин болгаш аныяктар» деп чүүлдер парлаттынган. Тыва дылга эң баштай баштыңчы дугайында номнарның бирээзи — «Ленин башкы» деп ном.

Чааргылгалар-биле чергелештир шаптараазыннар база Сталинниң политиказының уржуу-биле болгулаан. 1938 чылда «Шын», 1939 чылда «Революсчу арат», оон соонда чылда аңгы ном кылдыр «ВКП(б)-ниң төөгүзү. Кыска курс» деп номну парлаан. Ол номда партияның төөгүзүн сталинчи концепция-биле көрген, чагырып-дужаар системаның сталинчи догмалары сиңген. Чүгле 1942 чылда Лениниң чогаалдары тыва дылга көстүп келген. Ол дээрге — 1920 чылда Коммунистиг Интернационалдың II конгрезинге оон кылганы «Национал болгаш колониалдыг айтырыглар талазы-биле комиссияның илеткели».

Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында ССРЭ биле ТАР-ның аразында ёзулуг аңы-дуңмалышкы харылзаалар улам быжыккан. Ол харылзаалар пролетаржы интернационализмниң, кады ажылдажылганың болгаш бот-боттарынга дузалажылганың принциптеринге үндезилеттинген. 1944 чылдың октябрь 11-де тыва чоннуң совет улустуң хөй националдыг өг-бүлезинге ажылдап, чурттаар күзели боттанган.

Тываның Совет Эвилелиниң составынга эки тура-биле киргени-биле бүдүрүкчү күштерниң база культураның сайзыраарынга делгем оруктар ажыттынган. Феодализмден социализмче, хожудангай чоруктан чечектелиишкинче хөгжүлдеге Тываның ажылчы чонунуң оруун ленинчи идеялар чырыдып чораан. Кошкун байдалдан аграр-индустриалдыг республикаже шилчээн, национал күрүне тургузуу шилиттинген, а тывалар социалистиг нация болуп хевирлеттинген.

Владимир ДУБРОВСКИЙ.

Төөгү эртемнериниң кандидады. Кызылдың башкы институдунуң доцентизи.

ВЫБОРГ ТАЛАЗЫНДА

Ленинград. Лени[illegible] сөөлгү чажыт квартиразы Выборг талазынга Финлянд (ам Октябрьская) демир-оруунуң Ланская станциязының чанынга турган. М. В. Фофанованың хөлезилеп алганы ол улуг бажыңның дөрткү каъдынга ол чурттап турган.

Ол квартирага В. И. Ленин 1917 чылдың июль 6-да эң баштай барган. Июль болуушкуннарынга хамаарыштыр РСДРП(б)-ниң Төп Комитединиң кежигүннериниң хуралы аңаа болган.

Бо бажыңга Ленин Выборгтан Петроградче чажыт ээп келгениниң соонда 1917 чылдың октябрь 24-түң кежээзинде Смольныйже чоруткуже чедир чурттаан. Ол шак моон Төп Комитет-биле харылзажып, чепсектиг тура халыышкынның белеткелин удуртуп турган. Ынчан оон турар чери шуут чажыт турган.

Бо бажыңга Ленин тура халыышкынга белеткелге ужур-дузалыг чүүлдерни, чагааларны бижээн.

Бөгүн ол бажың Невада хоорайның ленинчи мемориалдыг музейлериниң бирээзи. Өрээлдерде төөгүлүг байдалды ол хевээр тургузарынга М. В. Фофанова дузалаан.

ЧУРУКТАРДА: В. И. Лениниң сөөлгү чажыт квартиразын көрүп келген кижилер; Ильичиниң ажылдаар столу.

С. СМОЛЬСКИЙНИҢ фотолары.

(СЭТА-ның фотохроникаzы).

Ооң партия дугайында өөредииниң хажыдыышкыннарынга хамаарыштыр

В. И. Ленин бодунуң амыдырал-чурттаалгазын ажылчын аңгының политиктиг организациязы, авангарды чаа хевирниң партиязын тургузарынга, ону быжыглаарынга тураскааткан деп чугаалаар болза черле артык эвес. Коммунистиг партияның тургустунуп келген хүнүнден эгелээш, бистиң бо хүннеривисче чедир совет ниитилелдиң эрткен оруу партияның ады-биле, оон ажыл-чорудулгазы-биле ханы тудуш холбаалыг.

В. И. Лениниң чаа хевирниң партиязының дугайында өөредиин сайгарары дээрге-ле, совет ниитилелдиң төөгүзүн сайгарары апаар. Ынчангаш бо чүүлге ажылчын аңгының партиязын сталинчи үе-чаданың үезинде каржызы-биле хажыдып, а СЭКП-ниң XVII съездизинге «Партия — бүгү улустуң партиязы» кылдыр өскерттиишкининиң дугайында кысказы-биле чугаалаксадым.

«Партияны чаартыр» дугайында чүүл чүгле СЭКП-ниң эде тургузары-биле кызыгаарлаттынмайн, бистиң ниитилелде болуп турар бүгү-ле экономика, политика, идеология болгаш социал айтырыгларның эде тургустуушкуну-биле, хемчээл-даа талазы-биле, ханы утка-даа талазы-биле холбаалыг. Бир эвес ленинчи чаа хевирниң партиязын катап тургузар дээр болза, партия тургузуушкунунга болгаш оон ажыл-чорудулгазынга ленинчи концепцияны тургузары болур.

Партияның XXVIII съездизинге СЭКП ТК-ның Платформазының сөөлгү «Партияны чаартырынче» деп кезээниң эгезинде «Чагырып дужаар ёзу-чурум партияга, оон ниитилелге ролюнга база ажылының арга-методтарынга эң-не багай салдарны чедирген. Эрге-чагырганың партия-күрүне структуразы херек кырында тургустунган. Партия биле удуртур органнарның аразынга харылзаа өскерилген. Партия политикадан коммунистерни хоорулдурган. Үстүкү партия комитеттериниң ажыл-чорудулгазынга кошкак салдар чедирген турганнар...» дээн сөстерни сактып олур боор силер.

Шынап-ла, бо байдалдан уштунуп алырының оруу — сталинчи чагырып дужаар ёзудан дүрген адырлып, партияның ажыл-чорудулгазын демократчыларын чедип алыры болур. Бистер шупту партия төөгүзүн өөренип, номчаан, чамдык таварылгаларда шээжилеп-даа турган бис. Бистер билир бис. Партия ажылчын аңгының партиязы болуп тургустунуп келген. Бир эвес бөгүн «Партия кымның партиязыл?» деп айтыр болзуңарза, «бүгү совет улустуң партиязы» деп харыны дыңнаар силер.

В. И. Ленин партияны тургузуп тура, ажылчын аңгының партиязы кылдыр хевирлеп тургускан. Бир-тээ, партия ажылчын аңгының болганда, аңаа үндезилеп алгаш, оон революстуг теориязы хевирлеттинген, стратегиязы болгаш тактиказы, партия амыдыралының чижээ болгаш принциптери ажылчын аңгыга таарыштыр ажылдап кылдынган болгай. Сөөлзүредир «Ажылчын аңгының партиязы» деп билиишкинге «бүгү улустуң партиязы» деп немелдени киирген. Партия дугайында бо чаа немелде СЭКП-ниң XXVII съездизинге хүлээп алган Программада болгаш Уставта быжыглаттынган. СЭКП-ниң Программазында «Ажылчын аңгының коммунистиг партиязы, совет улустуң авангарды, бүгү улустуң партиязы болуп хуула берген» деп бижиттинген.

Дыка үр үениң дургузунда ол тодарадылга теория талазы-биле тайылбырлаттынмайн келгениниң ужурунда ниитилел эртемнериниң хамыктың мурнунда, СЭКП төөгүзүн элээн будулгаазынныг байдалга чедирген. Шынап-ла, «Бүгү улустуң партиязы деп чүл?», «Партия бодунуң аңгы талазы-биле характериниден ойталааны ол бе?» деп айтырыглар туруп турган. Чүгле 1976 чылда СЭКП-ниң XXV съездизинге, ол үеде партия талазы-биле бир кол черни ээлеп турган «Сайзыраңгай социализмге» хамаарыштыр «Сайзыраңгай социализмниң үезинде коммунистиг партия бүгү улустуң партиязы апарза-даа, ол бодунуң аңгы талазы-биле характериниден ойталаваан. СЭКП бодунуң алыс байдалындан ажылчын аңгының партиязы болур болгаш ажылчын аңгының партиязы болуп артар» деп тодарадылганы берген.

«СЭКП бүгү улустуң партиязы» деп тодарадылга ам бо хүннерге чедир теория болгаш практика талазы-биле бадыткаттынмаан. Бо айтырыг СЭКП ТК-ның партияның XXVIII съездизинге Платформада-даа, чаа Уставтың төлевилелинде-даа тодараттынмаан.

Ажыы-биле чугаалаарга, чаңгыс партия совет ниитилелдиң бүгү аңгыларының социал бөлүктериниң, бүгү улустарның сонуургалын илергейлеп шыдаар бе? Бүгү совет улустуң угаан-медерели партияның идеялары-биле хевирлеттинген бе? Ажылчын аңгының сүмези-биле бөгүнгү кооператорларның, арендаторларның идеязы долузу-биле дүгжүп турар бе? Бир-тээ, бүгү улустуң партиязы дээн-дир, а хөлегеленчек экономиканың бузурукчулары, кара-бажыңга хоругдаткан улустар база бар. Ол кымнарыл, оларның угаан-бодалы-биле партияның теориязы дүгжүп турар бе? Сөөлгү үеде ССРЭ-ниң Дээди Совединиң хүлээп алганы Чер дугайында, Өнчү дугайында, Аренда дугайында болгаш өске-даа хоойлулары ам-даа янзы-янзы социал бөлүктерге чедирген. Моон уламындан сөөлгү үеде марксизм-ленинизмниң өөредиинге чамдык таварылгаларда удурланып, партияга удур шүгүмчүлелдерниң-даа нептерээп турарының кол чылдагааны база-ла ында.

Үстүнде көргенивис «СЭКП бүгү улустуң партиязы болу берген» деп түңнелге дорт харыы бээри партияны эде тургузарының база бир чугула кезээ болур.

Василий БИЧЕ-ООЛ.

АТЕИСЧИ НОМНАЛ БОЛГАШ ШАЖЫН-ЧҮДҮЛГЕ

В. И. Лениниң дыка хөй номнарында бижээн чүүлдеринде, илеткелдеринде болгаш чугаааларында, чагааларында революстуг теорияның дыка чугула айтырыглары-биле чергелештир шажын-чүдүлге ышкаш ниитилел амыдыралының нарын айтырыгларынга тураскааткан одуруглар эвээш эвес. К. Маркс биле Ф. Энгельстиң өөредииниң ужур-утказын ажылчы чонга билдингир болдурар сорулга-биле тайылбырлап тургаш, В. И. Ленин ук өөредигниң атеисчи (бурганга удур) шынарлыын онзалап демдеглеп турган. Марксисчи атеизм, Лениниң билип чорааны ышкаш, амгы үеде чаа утказынар-биле долдунуп, херекти хөлүн эрттир чаңгыс талалап, бөдүүнчүдү көөр чоруктан хосталып бар чыдар деп болур.

Ниитилел амыдыралынга шажынның ролюнга, оон туружунга хамаарышкан айтырыгларны көрүп тургаш, Владимир Ильич шажынның өөредии дээрге кижилерниң амыдырал-чурттаалгазының чөрүлдээлерин хоозун-меге («дедир баштандыр» деп Маркс биле Энгельс бижип чорааннар) хевир-биле угаан-бодалга сиңниктирген өөредиг-дир деп айыткан. Ындыг болганда, бурганга чүдүүр чорукту дужаал-чарлык-биле-даа, чүгле политиктиг чырыдыышкын-биле-даа узуткаары болдунмас — Лениниң бодалының кол уу бо. Бурганга чүдүүр чоруктан кижилерни хостаар төлээде, кижиниң амыдыралының байдалын өскертири, чоннуң ниити культуразын, эртем-билиин бедидери чугула дээрзинче Ленин улуг кичээнгей салып чораан. Баштыңчының өөредиинде база бир чугула таланы демдеглевес аргам чок: атеисчи кижизидилге ажылын чорудуп тургаш, амыдыралдан хоорулчак, сөс-биле кижини тееретпен ажыы чок, хөлүн эрттир хүвискаалчыыр, азы интеллигенцияның чамдык чымчак төлээлери дег, бурганга чүдүүрүн анаа-ла-бир кем чок чүүл деп санаарын ук улуг херекти бөдүүнчүдери кылдыр көрүп чораан.

Чогум-на бистиң эрткен төөгүвүсте шажын-биле демиселдиң аар-берге арыннары бар харын. Чүдүүр кижилерни дорамчылап, улусчу чаңчылдардан укталган эки талаларны деткивейн, хөлүн эрттир хүвискаалчып, хүрээ-хииттерни, дуганнарны, ында чыгдынган культура тураскаалдарын узуткап, үрегдеп-даа турган.

Эде тургустунуушкунну чорудуп, кижиниң эрге-ажыын камгалаарынче угланган демократтыг социализмни тургузуп турарывыс бо үеде атеисчи кижизидилгеге ажылын боттуу-биле чаартыры эргежок чугула. Хамыкты мурнай атеизмниң теориязын болгаш практиказын чаартыры негеттинип турар. Бурганга чүдүүр кижи бистиң ада-чуртувус, социалистиг ниитилелдиң дең эргелиг хамаатызы, ниитилелде кандыг-ла-бир ажыктыг ажылды кылып чоруур кижи болганда, аңаа удур «демисел» чарлавайн, оон үзел-бодалы эртемге дүгжүп турар кылдыр кижизидериниң арга-методтарын чогаадыкчы ёзу-биле дилеп тывары чугула эвес бе?

Шажын өөредиин сойгалаан чамдык ажылдарда кижини кижи дарлавас ниитилелге шажынга чүдүлге боду-ла чоорту чиде бээр дээн хөөннер тургулаан. Ынчаарга сталинчи террор 50-60 чылдарда дыка хөй чүдүлге дуганнарын, бажыңнарын хаап, хөй-хөй шажын аттыжыышкыннарын даңзылаарындан ойталап турган чоруктар харын-даа фанатизмни болгаш экстремизмни-даа күштелдирип турган.

Чамдыкта пропагандистер, идеология ажылының организакчылары-биле санал-онал солчурга мындыг айтырыгны чамдык кижилер салгылаан: «Шажынга удур пропаганда аңгы демиселиниң бир хевири эвес бе?» Айтырыг бөдүүн эвес. Ындыг янзылыг айтырыгга В. И. Ленин кандыг харыы бергенил? База катап ленинчи ажылдарны ажыдып көрээл.

Бодунуң үезинге хамаарыштыр Ленин дыка хөй шажынчыларны дарлакчыларга хамаарыштырып, жандармнар, реакционерлер деп адап чораан. Оон-биле чергелештир Владимир Ильич орус хүрээ-хиит ажылдакчыларының аразында либералчы, чаартыкчы шимчээшкинниң төлээлери барын айтып, Россияга сектантчы шимчээшкинниң демократчы шимчээшкинниң кезээ дээрзин демдеглеп турган. Оон туржук Совет эрге-чагырганың баштайгы чылдарында бурганга чүдүүр кижилерни партияга арттырары эргежок чугула деп санап чораан. Ленинге кижиниң үнези ооң чүдүүр-чүдүвезинде эвес, оон революцияның херээнге бердингенинде, мөзү-шынарының арыында, шынчызында. Ортаа Азия азы Сибирьниң соңгу чүгүнде улустарның амыдыралының онзагай чүүлдерин кичээнгейге ап, ында шажынчы өөредигниң салдарын барымдаалап, Совет эрге-чагырга органнарының ажылынга шариат судур чергелиг чүүлдерни ажыглаарын Совет эрге-чагырганың ленинчи чылдарында боттандырып турганы төөгү херечилээр.

Амгы бистиң амыдыралывыска хүрээ-хиит ажылдакчылары, чүдүүр кижилер идепкейлиг киржип турар бо үевисте шажынга хамаарышкан политиканы чаартыры чугула дээрзин хөй кижилер илередип турар.

Маңаа хамаарыштыр чүнү чугаалап болурул? Шажын чүдүлгези тодаргай социал-политиктиг байдалда тыптып кээр болгаш оон органзациялары, хүрээ-хиитчилер бодунуң ажылын чорудар болгай. Тодаргай социал-политиктиг, экономиктиг байдалдарга хамаарыштыр олар ажылының утказын, арга-хевирлерин база чаартып турар-ла болгай. Ынчап кээрде ламаизмге чүдүлгениң республикада деңнели кайы хирел? Сарыг шажынның өөредииинден угаан-бодал культуразынга чүнү алыр бис? Азы кижи төрелгетенниң идеалдары шажынның номналынга четпейн турар бе? Тайбың, хосталга, кижизиг чорук, кижиниң төлептии, дең эрге — бо бүгү кижи төрелгетенниң идеалы, үнелеттинмес эртинези эвес бе?

Бурганга бүзүревес кижилер (атеистер) шажынны хоозун-меге идеология деп көрбүшаан, оон таарымчалыг талаларын чөп ажыглаарынче кичээнгей салыры чугула деп бодаар мен. Ынчаарга В. И. Ленин шажынның эң ханы дазылы дээрге ядыы-ядамык болгаш бүдүүлүк чорук дээн. Шынап-ла, бо талазы-биле ап көөр болзувусса, түремик, бүдүүлүк чорукту ажып эртери амгы үеде тоң чугула. Чаагай сеткилдиг, шыырак эртем-билиглиг, ниитилелдинге ажыктыг кижилер болур дизивиссе, шынап-ла, хол дыңзыг ажылдаар, өөренир эвес бис бе?

В. И. Лениниң шажынга, хүрээ-хиитке болгаш атеисчи кижизидилге айтырыгларынга хамаарышкан ажылдары-биле таныжып ора, бурганга чүдүүр чорукту эң-не бодамчалыг, оваарымчалыг, чүдүүр кижиниң сагыш-сеткилин хомудатпайн, эртемниң янзы-бүрү материалдарын ажыглап тургаш, кижиниң угаан-медерелин чаартыры чугула дээнин демдеглээр апаар.

Мария СМИРНОВА.

Төөгү эртемнериниң кандидады.

Даштыкы авторларның чогаалдарында

> **«...бодалының көрүжү-биле хөй-хөй салгалдарны болгаш хөй-хөй эпохаларны хаара тудуп шыдаар, хөй улустарның эрге-ажыы дээш ажылдаар, олар дээш чурттап чоруур болгаш ол улустуң сонуургалы дээш демиселге амы-тынын харамнанмас ындыг кижи муң-муң чыл болгаш чаңгыс катап төрүттүнер».**
>
> **Кришан Чандр.**

Ленинге кижи төрелгетенниң сагыш-сеткил хинчектенииишкини дыка билдингир турган. Ол билиишкин карак чажы кээр кээргээшкинде эвес — ол массаларны төөгү талазы-биле революсчу күш кылдыр үнелээниниң ханы дазылында. Ол бодунуң базым санында кижи төрелгетенниң төөгүзүнде эргилдени белеткеп келген. Бодунуң салга сорулгазын күүседиринге ол бердинген кижи. Октябрьда болган шиитпирлиг согуг делегейниң шырайын, төөгүнүң агымын өскертипкен. Революсчу эргилдениң хейъат кириикчизи Ленин болган.

Шак мындыг хемчегиниң характеринге сонуургал улуг болуп турганы билдингир. Владимир Ильич Лениниң амыдыралчы оруун шинчилээн совет лениниана бисте билдингир. Хамык-ла чүве бисче шуптузу билдингир ышкаш сагындырар. Ынчалза-даа литератураның чаа арыын ажарга-ла, чаа чүүлдер көстүп келир. Лениниң овур-хевирин тургузарынга аңгы-аңгы чурттарның чогаалчылары сонуургалдыг болуп келген. Шоолуг билдинмес ол даштыкы лениниана бистиулам байыдар. Оон географиязы делгем: АКШ, Латин Америка, Барыын Европа, Индия, Япония болгаш өске-даа чурттар. Лениниң овур-хевири магадалдыг болдурбаан чурт чок деп болур. Ол чурттарның чогаалчылары политиктиг үзел, социал байдал талазы-биле аңгы-аңгы, орта база чаңгыс аай эвес орук-биле келген. Оларны каттыштырып турар чаңгыс чүүл — Лениниң үнелээнинде, төөгүге ол овур-хевирниң ужур-утказын билип турары.

«Делегейни кайгаткан 10 хүннер» деп номнуң автору Джон Рид Октябрь революциязының баштайгы базымнарының херечизи болган. Ол революцияны алгап турза-даа, ында хөөреткен аян чок деп бижээн. Даштындан көөрге, көскү ылгалыр чүвези чок-даа болза, «эргижирей берген костюмнуг, шала узун чүвүрлүг. Кандыг-даа артык болдуруптар хире чүүл чок». Улуг угааны-биле улус-чоннуң онзагай баштыңчызы болуп турарын Рид билип турган. Нарын идеяларны бөдүүн сөстерге чугаалап шыдаар кайгамчык таланы ол демдеглеп турар. Угаанның мергениин болгаш дидимин чаңгыс кижи бодунга сиңирип алган.

Чогаалчы Лениниң бир чугаазындан эпизодту тургускан. Оон тайбың болгаш чер дугайында декреттерни чарлап турары. Индирде Ленин. Ол индирден туттунуп алгаш турган. Караан имирээртип алгаш, делегаттарны кезий көрүпкеш, каш минута үргүлчүлээн адыш часкаашкынын эскербээн дег, ол манап турган. Шимээн чиде бээрге, ол кысказы-биле бөдүүн чугаалаан: «Социалистиг корум-чурумну тургузарынче ам кирип болур-дур».

Ол үеде Ленинче муң-муң бөдүүн улус хүндүткелдии-биле көрүп турган. Ленин байдалдың чугула сорулгаларын чугаалап турган. Оон сөстеринден бүзүрел-күш кээп, сеткилдерге ханызы-биле дээп турган. Оларның бүзүрели ында.

Луиза Брайант бодунуң «Москва көрүнчүү» деп номунда Америкага хамаарыштыр Лениниң сонуургалдыын айтып турар. Шиитпирлер хүлээп алырда, тодаргай, ажыл-херекчи болгаш ындыг талаларны үнелээр турган. Луиза Брайант «Дыка кижизиг болгаш чазык, долгандыр турар улус шупту аас-кежиктиг болзун деп ол күзээр» деп бижээн. Маргылдаа үезинде ол удурланыкчызын хайыра чок шүгүмчүлептер-даа болза, өжээргек сеткил ында чок. Ленин кажан-даа кижиниң сонуургалынга, сагыш-сеткилинге хүндүткелдиг хамаарылгалыг чораан.

«Совет премьер черле бөдүүн кижи. Автографтарны хаая бээр, америк парлакчыларның долдурзун дээш берип каан дневниинде чаңгыс-даа сөс бижиттинмээн. Оон кол чылдагааны — оон алдар-макталга тура чогуунда». Ленин чашпаа чорукка хөңнү чок чораан.

Оон кичээнгейин кандыг-даа айтырыглар хаара туда бээр. Чугаалажып орар кижи сеткилин ажыдыптар ындыг шынар аңаа турган. Чогаалчының үндүрген түңнели — Ленин улуг бодалчы кижи.

Сураглыг чогаалчы Герберт Уэллс Лениниң бодалынга чуруттунган келир үениң хемчээлин кайгап ханмаан. «Россия тамыда» деп номунда ол Ленинни «кремльчи күзекчи» деп адаан. Ол оон идеяларын хоозун чүүл деп көрген. Ынчалза-даа ол: «кандыг-даа хуулгаазын көрүнчүкче көрзүмзе, Россияның келир үезин мен ынчаар көрүп шыдавас мен, а Кремльде ол ортумак сынныг кижи ынчаар көрүптер салымныг» деп бижээн.

Чогаалчы Лениниң бергелерни көрүп билирин, ону ажып эртериниң аргаларынга бүзүрелин көргүзүп турар. Кижиниң күжү ында.

Ленинге даштыкы чогаалчылар кээп маргыжып, чөпшээрешпейн турза-даа, Лениниң бүзүредиишкиннериниң соонда олар коммунизм дээрге улуг чогаадыкчы күш дээрзин билип турганнар.

Ирина РЯЖЕВА.

Апрель 22 — катап соңгулдалар хүнү

Тыва АССР-ниң улус депутаттарынга кандидаттар

Шамбалыгның № 81 соңгулда округу

Александра Норбуевна Куулар

Александра Норбуевна Куулар 1941 чылда Чөөн-Хемчик районга Чадаана хоорайга төрүттүнген. Кызылдың № 2 ортумак школазын дооскан соонда Красноярскиниң медицина институдунче өөренип киргеш, ону 1966 чылда дооскан. Бии-Хем районнуң төп эмнелгезинге күш-ажылчы оруун эгелээн. 1970—1975 чылдарда эмнелгениң кол эмчизи болуп ажылдап турган. 1975—1977 чылдарда Москвага ординатурага өөренгеш, ону дооскан соонда, Москвага эмчилеп ажылдаан. Оон сөөлүнде, Өвүр районнуң төп район эмнелгезинге ажылдаан. 1980 чылдан бээр Кызылдың № 1 божудулга бажыңының гинеколог эмчизи. Бирги категорияның кезер эмчизи деп бедик мергежилдиг.

Бии-Хем район Совединиң депутадынга соңгуттуруп чораан. СЭКП кежигүнү. «Хүндүлелдиң Демдээ» орденниң эдилекчизи. Ленинчи юбилей медальдыг. Өг-бүлелиг, ийи уруглуг.

Чоннуң кадыын камгалаары, ол-ла сорулга-биле Тывага медицинаны хөгжүдери — улус депутады кылдыр соңгудуп алыр болзумза, депутат ажыл-чорудулгамның кол-ла угланыышкыны болур.

Республиканың кадык камгалалының сан-хөөзүнүң амгы байдалын үениң негелдези-биле чаарты көөрү негеттинип турар, ону мен чогумчалыг шиитпир негеттинип турар бирги чергениң айтырыы кылдыр көрүп, билип турар мен.

Ие-чаштың кадык-чаагай болуру-биле холбашкан айтырыгларны эң чугулалап турар мен, ол угланыышкынның тодаргай хемчеглерин алыр деп бодаар болза, ону лозуң-чугаа, саазын кырынга моон соңгаар арттырбайн, амыдыралда херек кырында боттанган турар программа болдурар ужурлуг бис. Билиимни, арга-дуржулгамны ол дээш бүрүнү-биле бээр мен. Оон чогумчалыг шиитпирлеттинерин социал, ылаңгыя көдээде социал байдалдар-биле холбаштырар апаар. Чүгле ол эвес, амыдыралда тургустунуп турар айтырыглар-ла хөй болгай. Амыдыралдың кадык-чаагай байдалын чедип алыры чугула. Ол сорулга-биле алкоголизмге болгаш арагалаар чоруктар-биле демиселди күштелдирер, аңаа эптешпес чорук дээш өске депутат эш-өөр, актив-биле кады демисежир, туржур апаар мен. Бо айтырыг ылаңгыя херээженнерге, назы четпээннерге хамаарыштыр эң шыңгыы болур ужурлуг.

Мал ажылында болгаш малчын херээженнерниң база үштен хөй уругларлыг аваларның пенсияже үнерин чиигелделиг кылдыр көрзе чүл, ынчан ниити күш-ажыл стажын албаң барымдаалап көөр апаар болгай, ынчап ол — 25 чыл-биле санаттынган турар ужурлуг.

Чаш уруун ие кижиниң үш харлыынга чедир азырап олурар үезин ай санында төлевирлиг кылдыр ниити күш-ажыл стажынче киирер айтырыгны чедип алыры (стаж-биле холбашкан бүгү чиигелделер камгалаттынар).

Кандыг-даа чүүлдү эде чаарты тургузарда, эртемге, чаа угаап бодаашкынга үндезилээр апаар. Бистиң Тывада билир болгай бис, медицина эртемнерин хөгжүдериниң эртем баазазы чок, бо таварылгада, улусчу медицинаның аргаларын ажыглаарын өөренип көөр болза деп бодал бар.

Республиканың амыдыралында демократчыдылганы болгаш ажык-чарлыг чорукту хөгжүдерин деткип турарымга хамаарыштыр: бодалдарның хөй янзы болуру, чурттакчы чоннуң кезектериниң ниити бот-медерелиниң илерээшкини болуп шыдаар янзы-бүрү хөй-ниити организацияларын тургустунуп хөгжүүрүнге удур эвес мен. Чоннуң кадыын быжыглаарынга, эмчилерниң ажылын дээштиг болдурар сорулга-биле Тываның эмчилериниң ассоциациязын тургузарының дугайында айтырыгны көдүрер. Эмчилерниң хөй-ниитичи идепкейин бедидеринге оларны чаңгыс сорулгага улам каттыштырарынга ол идиглиг болур, социал камгалал база тургустунар.

Национальдар аразында харылзааларга хамаарыштыр мээң бодалым мындыг: лозуңардан уштунар ужурлуг бис, улустар аразынга социал кандыг-даа онзагай ылгал, чиигелделер чокка-ла, ёзулуг дең эрге турар ужурлуг, ол дээш туржур ужурлуг бис.

Экология биле кадык камгалалы тудуш. Арыг-шевер, арыг агаар чок болза, быжыг кадык дугайында чугаа чорудары берге. Тывавыстың каас-чараш бойдузун, кайгамчык чурумалдарын билир бис. Ону камгалажыр дээш туржур мен, хамааты хүлээлгем кылдыр санап чоруурдаа мен.

Көдээниң аныяктары — менээ чоок, оларга бүзүрелим улуг. Ишчи, бөдүүн, биче сеткилдиг кижилер деп билир мен. Эмчи кижи болганымда, оларга хамаарыштыр бодап чоруур чүүлдерим база бар. Чижээ, оларны ажылга киирер айтырыгны шиитпирлежиринге дорт киржир мен. Салым-чаяанныын олар бүдүрүлгеге, хөй-ниити ажылынга, төрээн суурунга илередир ужурлуглар. Аңаа база деткимче херек апаар. Янзы-бүрү мергежилдиг кижилер хаара туттунган кооперативтер айтырыын чоп тургузуп болбазыл?

Соңгукчуларымның санал-оналдарын, күзелдерин барымдаалап көргеш, программамче даразында чүүлдерни база киирип турар мен: социал чөптүг чорук, соңгукчуларның эрге-ажыы дээш туржур.

Шамбалыг суурга бичии уругларга сүт кухнязын ажыдарын чедип алыр, чаштарның кадыынга, өзүлдезинге салдарлыг болур чүүлдерниң бирээзи база ол. Тус черниң чурттакчыларының, малчыннарның хлеб, далгандан кылган өске-даа кылыглар-биле хандырылгазын пекарня ажыдары-биле экижидер.

Көдээ ишчилерниң кадыкшылын быжыглаарынга идиглиг болур сорулга-биле участок эмнелгези-биле холбаштыр тургустунуп келген айтырыгны шиитпирлежиринге дорт киржир, оон чанынга аптека киоскизин ажыдарын чедип алыр.

Кызыл—Эрзин оруу-биле Шамбалыг суурнуң аразында 12 километр орукту асфальтылаары-биле айтырыгны чогуур органнарның мурнунга тургузар.

Программамның күүсеттингени болуруун чедип алыр сорулга-биле округумга соңгукчулар чөвүлелин тургузуп алыр күзелдиг мен. Депутат ажыл-чорудулгамны ону дамчыштыр оларның арга-сүмезинге, айтырыгларынга даянып чорударын чедип алыр.

Программамның кол-кол угланыышкыннары кысказы-биле мындыг. Ол айтырыглар амыдыралымның, ажылымның сорулгалары-биле тудуш, улус депутадынга соңгутпайн-даа барзымза, ол дээш ажылдаар мен. А бир эвес соңгукчуларым менээ бүзүрээш, соңгуп алыр болза, улус депутадының мандадын чоннга бараан болурунга дугалаар деп бодаар мен.

Уруглар — бистиң келир үевис, ынчангаш оларны канчаар кижизидип, өөредип алырывыстан ниитилеливистиң келир үези хамааржыр. Ынчангаш улус өөредилгезиниң, кадык камгалалының, культураның айтырыгларынче, чүнүң-даа мурнунда, сагыш салыры чугула. Республиканың улус өөредилгезинге чарыгдаар акша-хөреңгини көвүдедип тургаш, тускай комплекстиг программаны ажылдап кылырын чугула деп санап турар.

Найысылал Кызылга чаа микрорайоннарны тударда школа, ясли-садтарны тударын мурнады көөрү чугула. Төп биле хоорайның мурнуу микрорайонунуң аразынга автобус шимчээшкинин чурумчудуп, экижидеринге киржилгелиг болур.

Уруг-дарыгны өстүрүп кижизидер улуг хүлээлге колдуунда-ла аваларга онаажып турар болганда, школа биле өг-бүлениң аразында харылзааны херек кырынга быжыглаары кончуг чугула. Школа доозукчуларын ажылга киирерин эң чугула айтырыгларның бирээзи кылдыр көөр. Бүдүрүлгелерге ажылдаар черлерни оларга тускайлап бээрин боттандырар. Уруглар бажыңында кижизиттинип турарларже кичээнгей салыр. Кызылга оларга чаа корпусту тударын үе негеп келген. Чаа бажың тудупса, ол ийи бажыңны чаңгыс черге тургузуп ап болур.

Херээженнерниң байдалын экижидери-биле оларга кызырган ажыл хүнүн тургузуп бээринче кичээнгей салыр сорулгалыг.

Дээди база ортумак өөредилге черлеринге кадрлар белеткээриниң шынарын экижидер. Школа назыны четпээннерниң уруглар албан черлериниң ажылдакчыларының шалыын ниити билиг школаларының деңнелинге чедирер айтырыгга киржилгелиг болур.

Интернационалчы найырал клубтарын дамчыштыр хоорай школалары-биле көдээ школаларның аразында харылзаазын быжыглап тургаш, уругларның база аныяк-өскенниң интернационалчы кижизидилгезин бир янзы көөрүн чугула деп санап турар. Маңаа тыва, орус ийи дылдың дең хөгжүлдезин чедип алыры чугула. Уругларның кадыкшылын быжыглаары-биле беш хүннүг неделяже шилчиири чогумчалыг. Өөредилге программаларын кызырып, шынарынче кол сагыш салыр болаар апаар.

Ясли-садтардан дээди өөредилге черлеринге чедир аныяктарның күш-дамыр сайзыралынче онза кичээнгей салыр. Күш-дамыр талазы-биле кадык-шыырак аныяк салгал — бистиң хөй национальдыг чуртувустуң идегелдиг камгалакчылары.

Тыва АССР-ниң ам соңгудуп доозуп турар депутат корпузунда соңгуткан 107 улус депутадындан херээженнер чүгле 11 кижи. Республиканың парламентизинге херээжен депутаттарның киржилгези албан деп ол санап турар. Чүге дээрге херээжен кижи кажан шагдан бээр өг-бүлениң, чаяан-кежиктиң ээзи болуп келген, чурттуң улустарының аразынга найыралды, бот-боттарын билчир, хүндүлежир чорукту быжыглаары дээш херээженнер чаныш-сыныш чокка туржуп шыдаарлар.

Хову-Аксының № 103 соңгулда округу

Дингер Хомудуковна Ондар

Дингер Хомудуковна Ондар 1946 чылдың октябрь 15-те Сүт-Хөл районнуң Бора-Тайгага арат өг-бүлеге төрүттүнген, дээди эртемниг, СЭКП кежигүнү, өг-бүлелиг, ийи уруглуг

1963 чылда Суг-Аксы ортумак школазын доозкаш, ол-ла чылын Иркутскиниң медицина институдунуң санитар-гигиена факультединче өөренип кирген, ону 1969 чылда чедиишкинниг доозкаш, күш-ажылчы намдарын Өвүр районга эгелээн. Удавайн өг-бүлезиниң аайы-биле Хову-Аксы суурга көжүп келген. Кадык камгалал шугумунга ажылдап келген үелериниң дургузунда чурттуң аңгы-аңгы хоорайларынга билиг бедидер курстарга өөренип чораан.

Д. Х. Ондар — Хову-Аксы суур Совединиң 13, 14, 15 чыыштарының, Таңды район Совединиң 18-20 чыыштарының депутады турган. 1984 чылдан 1987 чылга чедир Хову-Аксы суур Совединиң күүскомунуң даргазынга ажылдаан. СЭКП Таңды райкомунуң кежигүнү.

Амгы үеде санэпидстанцияның кол эмчизи.

Советтерниң ажылын, оларның бөгүнгү байдалын дамчыыр чугаадан эвес, а бодумнуң арга-дуржулгамдан билир мен. Хову-Аксының суур Совединге ажылдап тургаш, Советтерниң ажыл-ижиниң угланыышкынын, сорулгаларын, бергедээшкиннерин херек кырында бодумга чүктеп эрткеш, медереп билдим. Чуртта демократчыдылга херии базымнарын кылып турар үеде, Советтерниң ажыл-херектеринге улуг харыысалга онаажып турар. Ындыг төлээде, бир эвес Тыва АССР-ниң улус депутады апарзымза, бодумнуң депутат ажыл-чорудулгамны үш угланыышкынга — экономиктиг, социал, политиктиг кылдыр чарар мен.

Чүнү-даа мурнунда, мени кадык камгалалдың, культураның, улус өөредилгезиниң айтырыглары дүвүредип чоруур. Ук адырларның ажылдакчыларының социал камгалалынче, күш-ажылының болгаш хандырылгазының байдалының чогумчалыышкынынче кичээнгейни угландырар мен. Культураны, кадык камгалалын, улус өөредилгезин акша-хөреңги биле доктаамал кызамдап келгениниң түңнелинде, культураның кудузу, мөзү-бүдүш чок чорук, кем-херек үүлгединикчиннери, чаштарның өлүп-хораар чоруу, аарып-аржыыры тывылган деп санап турар мен. Кажан чугаа ук адырларның дугайында чорүп турда, оларның күсели-биле камнаарга айтырыын шиитпирлептер бис дээрзин шуут бодаваазы күзенчиг. Ындыг хемчеглер чүгле каражага чедирер дээрзин амыдырал көргүзүп турар.

Бисте херээженнерниң байдалы кайы хире бергезин билир мен. Кадыкка хоралыг участоктарга ажыл, аар күш-ажыл, дүнеки ээлчеглер, өг-бүле болгаш ажы-төл дугайында сагыш човаашкын бистиң херээженнеривистиң эктинде чүдүрүлген. Ол бүгү херээжен кижиниң 40 харлыында-ла янзы-бүрү аарыгларга алзырынга чедирип турар. Ынчангаш мен өг-бүлелерниң пенсияларының, пособиелериниң болгаш чиигелделериниң дугайында дүрүмнерин эде көөрү дээш туржур мен.

Бистиң республикада мал ажылында ажылдап турар херээженнерниң амыдыралының деңнели аажок куду. Оларның ажыл хүнү нормалаттынмаан, хоойлу ёзугаар бердинген шөлээлери ажыглаттынмайн турар, амыдырал-чуртталганың бөдүүн байдалдары-биле хандыртынмаан. Бир эвес бо бүгү чидиг айтырыгларны шиитпирлевес болзувусса, Аъш-чем программазын күүседип шыдавас бис.

Эмчи кижи болганымда, экология айтырыглары мени тоомча чок кайын арттырар. Бойдус камгалалының айтырыгларынга билдилиг болгаш профессионал хамаарылгалыг болур мен. Хову-Аксынга хамаарыштыр «Кадыкшыл» комплекстиг программаның боттаныышкынын чедип алыр мен.

Тываның чаа парламентизи үндезин эде тургустунуушкунунуң, эрге-чагырганы Советтерге дамчыдарының дугайында айтырыгларны шиитпирлээр ужурлуг. Ниитилелдиң чаартылгазынче, ажык-чарның, демократчыдылганың, социал шынныг чоруктуң тергиделинче, аңгы-аңгы язы-сөөк улустарның дең эргелиг болур чоруунче бүгү күжүмнү, арга-шинээмни угландырар мен. Тыва чоннуң национал культуразының бүгү талалыг хөгжүлдези, Тываның девискээринде чурттап турар бүгү чоннарның национал сагыш-хөөнүнүң, чаңчылдарының ханы хүндүткелдиг болуру дээш мен.

Бодумнуң соңгукчуларымга элдеп-эзин аазаашкыннар кылбас мен. Соңгукчуларның чагыглары-биле ажылдаар мен. Бодумнуң программамны боттандырар сорулга-биле соңгукчулар чөвүлелин тургузуп, олар-биле быжыг харылзааны тудуп, бирги негелдеден-не оларның мурнунга кылып чоруткан ажылымның отчёдун бээр мен. Бодумнуң ажыл-чорудулгамны соңгукчуларымның чагыгларынга болгаш санал-оналынга даянып чорудар мен.

Кызылдың Горький № 26 соңгулда округу

Анисья Кууларовна Монгуш

Анисья Кууларовна Монгуш 1949 чылда Чөөн-Хемчик районга төрүттүнген. СЭКП кежигүнү, өг-бүлелиг, үш уруглуг. Кызылга школа соонда, Красноярскиге педагогика институдун доозкаш, Кызылдың № 2 школазынга тос чыл даштыкы дыл башкылап турган. Оон соонда хоорайның № 3 школазынга өөредилге эргелекчилеп турда, эрткен чылын ону Кызыл хоорайның улус өөредилге килдизинче ажылдадып чоруткан.

Кызыл хоорай Совединиң депутадынга 1982—1987 чылдарда чырыдыышкын ажылдакчыларының, дээди школаның база эртем албан черлериниң профэвилел ТК-зының кежигүнүнге соңгудуп турган. Улус чырыдыышкынының тергиини. Ам ажылдап турар килдизинде партия организациязының секретарының оралакчызы, хоорайның херээженнер чөвүлелиниң кежигүнү, ында комиссия даргазы. Орус, тыва, англи, немец дылдарын билир.

Улус депутадынга кандидаттың программазында даразында чүүлдер кирип турар:

Улуг Тиилелгениң 45 чылынга

КЫРГАН-АЧАЗЫНЫҢ «АКАДЕМИЯЗЫ»

ЛЕНИНГРАД. Костя Гончаровтуң сес чыл школазын дооскан соонда Нахимов училищезинче киргени чүгле ачазының, шериг эмчизиниң, чоокка чедир-ле суг адаанга чоруур атомнуг хемениң эмчизи, подполковник Николай Иванович Гончаровтуң салдары эвес, а харын кырган-ачазы, фронтучу, халажылгада подполковник Иван Матвеевич биле хөй солун чугааларының түңнели деп болур.

Курсантылар Ада-чурттуң Улуг дайынының төөгүзүн өөренип турда, Константин оон үе-чадаларын кырган-ачазының фронтучу оруктары-биле тулгаар. Москва чоогунга тулчуушкуну дижик. Аңаа миномет взводунуң командири Гончаров бодунуң бирги дайынчы шаңналын — Ада-чурт дайыны орденниң ийиги чергезин алган. Днепрни кежеени дээш Богдан Хмельницкий ордени-биле шаңнаткан. Белоруссия операциязынга киржилге дээш — Александр Невский ордени, Польшага тулчуушкуннар дээш — Ада-чурт дайыны орденниң бирги чергези. База бир ындыг шаңнал — гитлерижи Германияның девискээринге тулчуушкуннар дээш.

Оглунуң оглунга кырган-авазы Лариса Дмитриевна Иван Матвеевичиниң дивизионунга кады тулчуп чораан болгаш база-ла чугаалап бээр. Ол ынчан эмчи сестразы турган.

Училищениң командылалы нахимовчуларны интернационалчы найыралга, эштежилгеге, бот-боттарын деткижериниң сеткилинге кижизидер талазы-биле хемчеглерни эрттире бээр, аңаа Костя идепкейлиг киржикчи. Ындыг таварылгаларда кырган-ачазы база улуг салдарлыг. Оон дивизионунга дыка хөй национальның кижилери эгин кожа тулчуп, дайынның аар-бергезин үлежип чораан. Костяның пенсияда кырган-ачазы бодунуң дайынчы эш-өөрлериниң дугайында алды номнуң автору. Оларның дөртү молдав, якут, кыргыс, узбек дылдарда тус-тузунда үнген. Ында И. М. Гончаров бодунуң ындыг национал дайынчы өннүктериниң дугайында төөгээн.

А Константин Гончаров ол номнарның бирги номчукчузу.

ЧУРУКТА: Гончаровтар (солагай талазындан) — Иван Матвеевич, Константин, Лариса Дмитриевна, Николай Иванович өг-бүле альбомун көрүп орлар.

Н. БЕРКЕТОВТУҢ фотозу.

(СЭТА-ның фотохроникасы).

ЧОГУМ БААЖЫЗЫ ЧҮДЕЛ?

1938 чылда ТАР-га болган суд чорудулгазының төөгүзүнге хамаарыштыр

(Эгези №№ 65, 68, 71, 74, 79, 80, 82, 83, 88, 90 «Шында»).

ССРЭ-де албан ёзузу-биле чорудуп турар политиканың ужур-утказын ажылчы чонга чедирер дээш ТАР-ның массалыг информация чепсектери бүгү-ле чүүлдерни кылган. Коминтерниң база ВКП (б)-ниң ТАР-да райбюрозунуң шугуму-биле ТАРН ТК-ның чөвүлекчизи, ВКП (б)-ниң ТАР-да райбюрозунуң бирги секретары С. Нацов ССРЭ-ниң даштыкы херектер улус комиссары М. М. Литвиновка болгаш оон оралакчызы Б. С. Стомоняковка «Чаа Тыва» деп сеткүүлдерни чорудкаш, аңаа Сталинниң, Молотовтуң, Кагановичиниң, Ворошиловтуң, Калининиң, Димитровтуң болгаш өске-даа баштыңчыларның соңгулда мурнунда чугаалары долузу-биле парлаан турзуй дээш аажок ажылдааныңче оларның кичээнгейин угландырган.

Болуушкуннарны дораан сайгарып көрүп турган С. Нацов партийжи шугумну идепкейлиг чорудуп, ындыг болуруун өскелерден негеп келген. Оон-биле кады чаңгыс партия эге организациязынга турган коммунистер Г. Иванов, С. Тока болгаш өскелер-даа сөөлзүрели мынчаар сактып чугаалап турганнар: С. Нацов дээрге ёзулуг интернационалист, идепкейлиг, идейлиг дайынчы кижи, ол коммунистерден революсчу серемчилелди бедидерин, чажыртынып, манагзынып турар дайзыннарны сойгалаарын негеп турган.

Соңгулдалар хүнүнде, 1937 чылдың декабрь 12-де, Кызыл хоорайның совет хамаатыларының митингизи Сталинге чорудар чагааны хүлээп алган, ында мындыг бүзүредиишкин бар: «Моол болгаш Тыва арат республикаларның быжыгары дээрге-ле бистиң улуг Совет Эвилеливистиң чөөн кызыгаарларынга бистиң туружувустуң быжыгары-дыр.

Чоннуң дайзыннарын — троцкисчи-бухаринчи болгаш өске-даа бужар-бак идегеттерни — япон-герман фашист шивишкиннерни, хоралакчыларны, үрегдекчилерни база өлүрүкчүлерни эчизинге чедир чылча шаварын болгаш хыдып узуткаарын чедип алыр дээш серемчивисти бедидер бис...»

Сөстер соонда ажыл-херектер эгелээн. С. Нацов ССРЭ-ниң даштыкы херектер улус комиссарының оралакчызы Б. С. Стомоняковтуң адынга чагаазынга мынчаар дыңнаткан: «Октябрьның социалистиг Улуг революциязының XX чылын демдеглеп эрттирген соонда, Кызылдың бот-эргелелиниң даргазы Саин (чазакка удур бөлүктүң киржикчилериниң бирээзи) бак чүүлдү кылды, кол нуруузунда чөңгээлиг үүлгедиг-дир ийин. Хөй-ниити организацияларының бажыңнарындан, хамаатыларның (тыва база орус) оран-саваларындан бүгү туктарны, плакаттарны болгаш лозуннарны дүжүрүп каапкаш хоорайның шагдаа черинге ол сүмелээн.

Саинниң ол бужар-бак үүлгедиин таварылга болган деп санавас мен. Күрүнеге удур контрреволюстуг бөлүктүң организакчыларының болгаш идепкейлиг киржикчилериниң бирээзи Саин Тока биле Чүрмит-Тажының чок турганын ажыглап алгаш, чазакка болгаш партияга удур таарзынмас чорукту чон ортузунга хөрлээледирин оралдашкан деп бодаар-дыр мен.

2. Совтыватранска болгаш Совет школага контрреволюстуг идегеттер үүлгедиг кылган. Ук контрреволюстуг идегеттерниң чамдыктары фашист Троцкийни ажы-биле мактап, херекселдерге болгаш өске-даа черлерге фашист демдектерни чуруп турган. Ол контрреволюстуг идегеттерниң баштыңнарының чамдыызын тудуп хоругдаан.

Мен хуумда ол контрреволюстуг идегеттерниң хөделиишкиннери чазакка удур бөлүк-биле бир-ле харылзаалыг деп санап тур мен. Моолда Гендуннуң (Кенденниң — **ред.**) болгаш өскелерниң-даа артында турар күштер ышкаш хевирлиг күштер Тывада база-ла хөделип турар деп санаар кижидир мен. Гендунчуларның бирээзи — Намсарай Тывага аңаа олуруп турбаан-на болгай...» (ССРЭ-ниң АВП, ф. 9, оп. 27, п. 114,9. 49, л. 73).

Ол чагааны алгаш, Б. С. Стомоняков дораан-на ССРЭ-ниң иштики херектер улус комиссарының оралакчызы М. П. Фриновскийге мындыг бижик чоруткан: «Москвадан ВКП (б) ТК-ның чорутканы, ВКП (б)-ниң Тывада РК секретары эш Нацовтуң Кызылдан меңээ хууда чоруткан чагаазының хоолгазын Силерже чорудуп ор мен. Бүрүн эргелиг төлээлел чериниң шугуму-биле ол дугайын дамчыдар аргам чок, (бүрүн эргелиг төлээ Кызылда эвес дээрзин билир болгай силер). Тыва чазактан шыңгыы истелгени чорударын база шиитпирлиг хемчеглерни алырын телеграф дамчыштыр негээр херек деп бүрүн эргелиг төлээлел черинге сүмелээн мен. Силерниң шугумуңар-биле база хемчеглерни алза чогуур боор деп бодай-дыр мен» (ар. 72).

ЧУРУКТА: 1933 чыл. Тываның араттың ревшериниң баштайгы командирлериниң бирээзи, Тверьниң (амгы Калинин хоорай) аъттыг шериг школазының доозукчузу Иргит Мандал-оол.

Чурукту күрүне архивинден Ондар ОХЕМЧИК хоолгалаан.

Удатпаанда Стомоняков Фриновскийге база бижик чоруткан: «ТАР-да херектерге бистиң бүзүреттирген киживис эш Гайденко Совтыватранста ажылдап турар совет хамаатылар аразында чоннуң дайзыннары илерээн. Оларны тыва эрге-чагыргалар тудуп хоругдаан деп дыңнаткан. Моон-биле холбаштыр Совтыватранстың ажылдакчыларының бүгү составын эде көөр дугайында айтырыг тургустунуп келди. Ол сорулга-биле ук айтырыгны көрүп турар комиссияны тургускан» (ар. 31).

1938 чылдың январь 3-те С. Нацов Б. С. Стомоняковка мынчаар илеткээн: «Совтыватранс, совет школа база Кызылдың шагдаа чериниң хөделиишкиннериниң дугайында мээң медээмни ол хире кичээнгейлиг көргениңер дээш дыка өөрдүм.

1. Совтыватранс ажылының талазы-биле. Бистиң сүмелээнивис база бистиң медээлеривис ёзугаар Тыва чазак Совтыватранстың херээн дораан-на көре берди. Чазактың иштики херектер сайыды эш Полат баштаан тускай комиссиязы ажылдап турду.

Ында шынап-ла, орта эвес болган, аңаа чоннуң дайзыннарының чажыртынып алган бөлүү хөделип турганы ам кымга-даа илдең. Ол идегеттер бөлүү хоралаашкынны база үрегдекчи чүүлдерни кылып турган. Олар фашист улуг бандит Троцкийни мактап, ол дээш «суртаал кылырын» оралдашкан.

Ол контрреволюстуг фашисчи үүлгедиг-биле холбаштыр бир бөлүктү тудуп хоругдаан. Мен хуумда ол амдаа эвээш деп бодаар мен. Ол бөлүктүң бир кезии туюлуга чедир илереттинмээн.

Тыва чазак Совтыватранстың директору турган Тотканны дужурген, ол ук чоңга удур херектерже мырай шымыңган кижи дижип турар-дыр. Мен бодаарымга, ол Тоткан Моолтранска Яндыгның сорулгазы ышкаш чүүлдү Совтыватранска күүседип турган...

2. Кызылдың совшколазынга (үстүкү класстарга) чоннуң дайзыннары илерээн. Ол идегеттер бөлүү доктаамал контрреволюстуг ажылды чорудуп келген. Бөлүктүң баштыңнарын тудуп хоругдаан. Оларның бирээзи Иго деп кижи болган, ол дээрге Тывадан япон шивишкин дээш үндүр шөлүткен, япон албаты болур көрейниң оглу-дур. Ол Иго Скороваров консулдуң бир үеде онзагайлап көөр кижизи турган...

3. Кызыл хоорайның бот-эргелелиниң даргазы Саинни тудуп хоругдаан. Танчайны партиядан үндүрген.

Ол ёралыг бак кенденчи Намсарай (МАР-ның бүрүн эргелиг төлээзи турган) маңаа аңаа-ла орбаан деп бодай-дыр мен. Ол маңаа четки тургускан.

Саин, Танчай болгаш өскелер-даа кенденчилер-биле черле бир янзы холбаалыг турганнар. Бүгү херекти каспарлааш, оларны сойгалаар херек.

ТАР-ның ИХМ органнары ол херекти шыңгыы тудуп киирипкен хире». (ар. 118-119).

Чагааларга чорүп турар аразында чазак комиссиязы фактыларны хынааш, бодунуң кылган түңнелин Совтыватранс каттыжыышкынының коллективинге көөрү-биле дамчыдып берген. Ук коллективтиң ниити хуралынга президиумга эштер Полатты, Бадраны, Товарищтайны, Ойдупту, Лопсаңны, Таневти, Мешалкинни, Коянбаевти соңгаан болгаш мындыг резолюцияны хүлээп алган: Совтыватранс акционерлиг ниитилелдиң ажылчыннары болгаш албан-хаакчыттары 23. 11. 37-де чыылгаш, чазак комиссиязының кежигүнү эш Бадраның база ССРЭ-ниң Тывада бүрүн эргелиг төлээ чериниң төлээлекчизи эш Таневтиң дыннадыын дыңнап көргеш, автобаазага фашист агентилерниң ыят чок, турамык контрреволюстуг үүлгедиинге удур киленнээшкинин илергейлеп медеглеп тур, ол чүл дээрге: а) чүдек бак фашист агент, совет улусту база бүгү делегейниң ажылчы чоннарын саткан Троцкийни камгалаан Шелиповтуң турамык чугаазы; б) автомашиналарга, херекселдерге база баазаның ажылчыннарының оргаларынга фашист кас демдекти чаңгыс эвес удаа бижээни (Сухоносов, Огнев); в) Советтер чуртундан кээп турар совет специалистерни үндүр хөөглептер деп (Кожемякинниң) медеглел; г) автобаазаның ак сеткилдиг ажылдакчылары боттарының бүдүрүлге хүлээлгелерин күүседип турда артындан амытынга халдааны (өрт өжүрүкчүзүн даш-биле каапкан); д) орук канцеляриязындан мекитаж дептерин оорлааны, ында 1938 чылда ТАР-га орук тудар черлерниң планы турган; е) чазылдырар бүдүмелдерни шыгжап кадагалаарынга кемниг салгаа хамаарылга (детонаторларны даштыгаа каапкан).

Совет паспорттарны ак бандиттиң (Смирновтуң) бажыңынга ол Совтыватранстан үнүп чоруй барганда-даа безин шыгжап турганын база-ла аңаа таварылга эвес деп хурал [illegible] ол оон 154 совет паспортту хураап ап турда, 5 совет паспортту бузурувтарын оралдашкан, хынамчалыг чиндиишкиниң түңнелинде база бир — хамааты Могилевка хамаарыштыр паспорт тывылган».

Бистиң мында ажыглап турар документилеривистиң херечилеп турары-биле алырга, Тывага баштайгы политиктиг акциялар ССРЭ-ниң, ТАР-ның болгаш МАР-ның ажыл-агыйы, культура база политика талазы-биле күрүнелер аразының харылзааларындан эгелээн, чүге дээрге ук чурттарның аразында билдингир дугуржулгалар ёзугаар кайы-даа талаларның дүрүм ёзугаар чазаан дужур октаар деп сорулганы бодунуң мурнунга салган кижилерге, бөлүктерге болгаш организацияларга удур демиселди олар кады азы чурт бүрүзү бодунга аңгы чорудар деп кайы-кайызы-даа хүлээнген турган.

ТАР-ның ТКК биле ТК-ның II каттышкан пленумунга (28.10.1933 ч.) ТК аппаратының структуразын өскерткениниң үстүнде айыткан бис. Пленум ТК-ның удуртулгазының хөделиишкиннерин кызыгаарлап турар чүүлдү база киирген, ол дээрге араттың революстуг намы болза национал-революстуг чазактың бир дугаар дузалакчызы-дыр деп айыткан. Оон аңгыда 1938 чылга чедир ТК-ның аппаратында кадрлар талазы-биле килдис чок турган. Ону ТАР-ның Сайыттар Чөвүлелиниң килдизи харыылап турган.

Юрий АРАНЧЫН.

(Уланчылыг)

«ШЫНГА» ЧАГААЛАР

НОМЧУКЧУЛАР САНАЛДАП, СҮМЕЛЕП, ШҮГҮМЧҮЛЕП ТУР

БИРГИ КВАРТАЛДЫҢ ПОЧТАЗЫНДАН

Бирги кварталда «Шынга» 1964 чагаа келген, оон иштинде шүгүмчүлелдиг 91 чагаа болган. Шүгүмчүлелдиг чагааларны темалар аайы-биле көөрге мындыг. Культура, улус өөредилгезиниң темаларынга 6, кодээ ажылагыйга, оон социал айтырыгларынга — 11, бүдүрүлге, тудуг, транспорт, бойдус камгалалының талазы-биле 22, Советтер ажылынга, эрге-хоойлу темаларынга — 25 чагаа келген.

Шүгүмчүлелдиг 15 чагааны хамаарышкан организацияларынга хемчээн ап, харыылаары-биле чоруткан. Ол ышкаш солунга парлаттынган шүгүмчүлелдиг 26 чүүлдерин албан, организацияларже база шилчиткен.

Ниитизи-биле бирги кварталда редакцияга 29 харыы келген. Оон иштинде харыы алырын саадап турар чамдык чүүлдер бар. СЭКП Бай-Тайга райкомунче, районнуже сайгарары-биле шилчиткен өскүс өөреникчиниң чагаазынга харыы алдынмаан. (Шилчиткени февраль 5-те). Солуннуң чер-черлерде туckай корреспондентилериниң контролюнда харыызын алыры-биле сайгарып турар чагаалар база бар.

Солун арнынга парлаттынмаза-даа чамдык чагааларның айтырыгларын, саналдарын редакция кичээнгейге ап, сайгарып, харыыны чагааның ээлеринге дыңнадып турары база бар. Почта чедирилгезиниң дугайында чагааларны чижекке көрээлиңер.

Делгем чуртувустуң кайы-даа хоорайларынга, суурларынга чурттап турган хамаатылар бодунуң төрээн дылынга солун, сеткүүлдерни чагыдып ап болур болгай. Бистиң республикадан дашкаар чурттап турар 4 чагыдыкчының чагааларының утказы барык дөмей, чагыдып алганы «Шын» солунну четче келбезинге хомудап турарлар. Москва хоорайда өг-бүлези-биле чурттап турар В. Ч. Ондар чагаазында бижээни: «Шын» солунну бо чылын февральдан тура чагыдып алган мен. Ынчалза-даа бо март ай үнүп келген, а февральда чүгле 3 номер алдывыс (февраль 3-түң, 7-ниң, 10-нуң солуннары). Бо черниң харылзаа салбыры ол солуннарны редакция чери чорударга оон тарадыр бис дээр».

Москвадан база бир дыңнадыгны көрээлиңер. «СЭКП-ге 50 чыл» херек демдектиг, персоналдыг пенсионер Сергей Иванович Сайын «Шын» солунну чагыдып алырга, айда 2-3 катап-ла кээр-дир деп Тывада өңнүүнге телефон дамчыштыр дыңнаткаш, дузалажырын оон дилээн.

Ульяновск областың Дмитровград хоорайдан келген чагаада «Ийи-үш чыл улаштыр «Шын» солунну чагыдып ап келдивис. Солунувус кээрин кээп турар, а келгеннери шупту чаңгыс аай, дөмей номерлер болур-дур. Чижээ, эрткен 1989 чылдың декабрь 29-та 14 чаңгыс аай номерни чоруткан болду. Бо таварылга бир дугаар эвес, үргүлчү ындыг болур-дур. Аңгы-аңгы черлерде тыва оолдар, кыстар өөренип азы шериг албаны эрттирип чорууурлар бар болгай. Чагыдылгазын олар база ынчаар ап турарын бодап кээрге херекти өйүп кээр-дир» деп чагааның ээзи М. Комбулдай дүвүрел-биле бижээн.

Иркутск областың Маркова суурдан бир чагаада «Шын» солунну четче албайн турарын база дыңнаткан. Ындыг утказы хомудал ол автордан эрткен чылын база кээп турган.

Ол авторларның чагаазында солунну четче албайн турарынга хомудап, дузалажырын редакциядан дилээннер.

Ук чагаалар келири билекле республиканың бүдүрүлге-техниктиг харылзаа эргелелиниң почта харылзаазының начальниги Р. А. Турже дыңнадып, хемчээн дарый алырын редакциядан дилээн. Харыыны дүргедедири-биле харылзаа эргелелинге чедип, чугаалажып-даа чораан мен.

Марттың төнчүзүнде эргелелден Р. А. Турнуң ат салганы харыыларның утказы чаңгыс аай: «...Кызылдың харылзаа белдиририниң чедирилге чери солуннарны чырыкче үнген хүнүнде-ле чагыкчының адрезин барымдаалап чорудуп турар. Солуннарны үезинде албайн турарында республиканың бүдүрүлге-техниктиг харылзаа эргелелиниң буруузу чок» дээн харыыларны Москвада С. И. Сайынга база Иркутск областан келген чагааның авторунга чоруткан, А Дмитровградтан М. Комбулдайның адрези Кызылдың харылзаа белдиринде чок деп редакцияга дыңнаткан.

Ол чүл? Шак ынчаар «хынамчалыг» чорудуп турарга канчап четпейн турары ол? Аңгы-аңгы хоорайлардан келген чагааларда тодазы-биле айыткылаан болгай. Солуннарны четче чорудуп бербейн турар, үзүктелиишкинниг, айда чүгле 2-3 номер келирин безин бижигилээнин үстүнде көрдүвүс. Кижилерниң бижээнинге канчап бүзүревес боор.

Почта харылзаазының начальниги Р. А. Тур авторларның хомудалдарын чөптүг-биле сайгарбайн, чедирилге чериниң багай ажылын агартырын оралдашкан эвес бе?

Мындыг база болгулаар-дыр. Оода-ла моон соңгаар ол авторларның чагыдылгазын харыңда айытканы ышкаш, «солуннуң чырыкче үнген хүнүнде-ле» чорудуп турар болза, кандыг дээр. Ону моон соңгаар база хайгаараар апаар бис.

Оон аңгыда, Таңды районнуң Кызыл-Арыг суурже почта чедирилгези багай дугайында М. С. Айызанның бижээни материал «Шынга» январьда парлаттынган. Анаа харыыны редакция ам бо хүннерге чедир харылзаа эргелелинден албаан.

Намчал ООРЖАК.
Чагаа килдизиниң эргелекчизи.

«Шынга» парлаттынган соонда

МАЛЧЫН НОМЧУКЧУЛАРЫВЫС ДЭЭШ

«Шынның» номчукчуларының аразында кодээниң кол ажыл-ишчилери — малчыннар хөй. Малчыннарның эрге-ажыын камгалгар, ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузар, оларның кадыкшылын быжыглаар, эмнээн дыштанырын таарыштыр тургузар дээш солуннуң аңгы-аңгы килдистери ажылдарны чорудуп келгениниң түңнелинде, бо талазы-биле боттуг хемчеглер алдынып турарын билир бис.

«Кадыкшыл» программазын ёзугаар малчыннарның диспансер хайгааралын чамдык районнарда, совхозтарда-даа чогумчалыг тургузуп эгелеп турар. Шинчилгелерни чорудуп, хоочурап аарааннарны учётка алгаш, өй-өйүнде эмнеп турар. Черле барык шупту районнарда район эмнелгелериниң болгаш совхозтарының эмчи кадрларының малчыннарже баар графиктерн тургустунгулаан. Терапевтер, гинекологтар, урутлар эмчилери оларга баар. Хап базыышкынныг кижилерни хайгаараар. Эмнерни малчыннарга барып садар. Мында четпестер база бар болбайн аан.

Чоокку хүннерде Тес-Хемниң «Чодураа» совхозка чоруп тура, үстүнде чүүлдерни база хайгаарап, чүү кылдынып турарын көрдүвүс. Ниити байдал черле эки. Малчыннарга курорттарже, профилакторийже путёвкаларны чыл санында-ла бирги ээлчегде берип турар. «Чедерже», «Үш-Белдирже», ол ышкаш Бурятияда «Аржаан» деп курортче путевкалар берген. Бо чылын чүгле «Серебрянка» профилакторийже безин 15 путёвка бар. Ону кижилерниң аарыының, чай-хөзунуң аайы-биле ай-айлап хуваап турар. Уруглары-биле баар путевкалар база бары таарымчалыг.

Эрткен чылдың ноябрь 19-та «Шынга» малчыннарга почта чедирилгезиниң дугайында чугаа чорул, ында кандыг четпестер бары демдеглеттинген турган. Тес-Хем районнуң Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозта чамдык малчын бригадаларга солун чедирилгези саадаар, малчыннар почтаны чүък чыгыы кылдыр алырын база шүгүмчүлээн турган. Оон бээр ам беш ай эрте берген. Ам ында чүү кылдыныганыл дээрзин Берт-Даг суурда харылзаа салбырының начальниги Раиса Сайын-Белековна Чоодудан айтырарывыска, ооң харыылааны болза, малчыннарга туckай почтачыны тургускан, ооң шалыын совхоз төлеп турар, ийи хойжу бригадага, фермаларга ол барып, солун, сеткүүлдерни чедирип турар. Почта чедирилгези багай дээр дугайында хомудал келбээн, четпестер чайлаттынган болуп турар.

Бо районнуң «Чодураа» совхозта малчыннарга почта чедирерин бригадирлерге (№ 2 хойжу бригадада, фермада) онааган, а № 1 хойжу бригадада туckай почтачыны быжыглаан.

Солун, сеткүүлдер чедирилгезиниң дугайында чугаа чоруда берген төлээде, бистиң солунувусту чартык чылда чагыдып алган бижидикчилерге дыңнадырывыс болза, ону узадып ап болуру, болбазы чоокку хүннерде шиитпирлеттинер. Оон аңгыда, бир сагындырып каар чүүл — келир 1991 чылдың чагыдылгазы июль 1-ден эгелээр. Ылаңгыя республика солуннарын, ооң иштинде «Шынны» үезинде, чыл хуусаалыг кылдыр чагыдып алырын сүмеледивис. Чыл төнчүзүнге чедир ону узадып шеери бо удаада болдунмас хире, чүге дээрге чуртта саазын айтырыы нарын байдалда болгай. Ооң уламындан бо чылга немей чагыланы безин кылбайн, киоскилерге садар республика солуннарын кызырып каапканын номчукчулар билир болгай.

ЧАГАА КИЛДИЗИ

Чагаа изи-биле интервью

ДЕМНЕШПЕС БОЛЗА ХОРЖОК

Редакцияга Улуг-Хем районнуң Чодураа суурунуң бөлүк чурттакчыларындан чагаа келген. Бистиң корреспондентивис Кодур-оол Оюн ук чагаа-биле райкүүскомнуң иштики херектер килдизиниң начальнигиниң оралакчызы Оскал-оол Салчакты таныштырган. Ынчангаш чагаага харыы-интервьюну ооң утказын эки билир органның төлээзи берип тур.

— Чагаада мынчаар бижээн-дир, Оскал-оол Лама-Сүрүнович. «Бистиң суурувуста «өөр бөрүлер» тыптып келгенинден амыдырап-чурттаары дыка нарын апарды. Ийи буттуг бөрүлер мал-магандан эгелээш, кижилерге чедир тодуп чиир деп барды. Оларның ок-бижээнден өлген, аар болгаш чиик балыглаткан кижилер бар. Чоокта чаа концерт соонда, Тоорук Балбыр дээр шагдаа ажылдакчызын безин бижектеп, балыгладылар».

— Шынап-ла, бистиң Улуг-Хем районувуста эң берге байдал Чодураа суурда тургустунган чүве. Ында участок төлээзи амга чедир чок. Суурнуң чурттакчыларының хомудап турарын чөптүг деп көрүп турар бис. Ынчалза-даа милиция ажылдакчылары анаа хамаарыштыр шуут хемчег албайн турар дээрге, шынга шала дүүшпейн баар боор.

Балбыр Оюевич Тоорук 1989 чылдың ноябрь 21-де ол суурга ажыл-херек аайы-биле чоруп тургаш, бижектеткен. Ол дугайында демдеглел Шагаан-Арыг эмнелгезинде бар. Шагдаа ажылдакчызы кижи болганда, ол дораан рапорт бижиир турган, ынчалза-даа ону кылбаан. Кем-херек үүлгедикчилеринге удур хомудал киирериңден шагдаа ажылдакчызы безин коргуп турда, суурнуң анаа чурттакчылары ону кылырындан сестир болбайн аан. Март 30-де Балбыр Тоорук меңээ чорду. Ол ам кээп хомудап эгелээн. Кызылда постуга патрульдаар албанда ажылдап турар мен диди. Бистиң ийи ажылдакчывыс ону хынап баарга, ында ындыг кижи ажылдавайн турар болду. Бо херекти эчизинге чедир хынаар бис.

Чодураа чурттакчыларының чагаазында Чылгычы, Чүлгүүр, Самсон, Чудуунмай, Дүүрге, Чуруша дээш адагылаан аттары кем-херек үүлгедикчилериниң шолазыдыр. Балбыр Тоорукту бижектээн кижиниң адын ам тодарадырының кырында келдивис. Көрүп ор ышкажыл силер, истелге чорударынга берге байдалды биске чүгле кем-херек үүлгедикчилери эвес, когараан кижилер боттары база тургуза бээрдир.

— Оон ыңай одуруглар: «Оорлар Чатпал-оол Адас-оолдуң төрүп чыткан инээн суурдан озалааш черге иштинде бызаазы-биле катай өлүргеш, союп бузуп турда, ээлери оларны көрзе-даа, чуну-даа үндүрбээн. База-ла корткаңы аргажок».

— Маңаа хамаарыштыр херек оттурган турган чүве. Адас-оол боду каразаан кижилерин биске адаан-даа болза, ылап-ла олар-дыр деп бүзүредиптер факт чок болган.

Оон аңгыда, мындыг чүүлдү айтыры чугула деп бодаар бис. Чодураага кандыг-бир херек болурга, ында чүгле билдиртир-ле кижи билдиртир, дөгере дөргүл-төрел, куда-баар болуп кээр. Ынчангаш ооң чону шупту чүвени аразында дугуржуп каантар чаңчылдыг. Оон түңнелинде, херекти үүлгеткеш, шииттирбейн барганнарның бажы эттенип турар.

Аът оруун алыр болза, Чодураа хамык оруктарның белдири деп санап турар бис. Ону таварып, Улуг-Хем районнуң кайы-даа суурунче эскет чокка эрте берип болур. Өвүр, Чөөн-Хемчик, Таңды районнарже дамчып чоруй баар чажыт оруктар база бар. Ооң-на чылдагааны Чодурааже киир истеттинип келген мал-маган ис чок чиде берип турар. Чурттакчыларның көрген-билген-даа болза, ыытташпайн баары база бар. Чурттакчы чон шагдаа ажылдакчылары-биле демнешпес болза, оорларны, кем-херек үүлгедикчилерин бүрүн тодарадыры берге апаар ийин.

— Чагаадан ам бир абзацты номчуптаалы, Оскал-оол Лама-Сүрүнович. «Ам бо хүннерде кем-херек үүлгедикчилериниң хөй кезии мында, бистиң аравыста дижиңге чедир чепсегленип алган чоруп турар. Чон оларның бараанын көөр хамаанчок, ээзирик деп сүг сураан дыңназа, шуут-ла сирлеңейнип орар. Оларның оруунга таварышкан кижиниң кара шорузу, чаңагаш-даа болза, дириг-ле үнзе, аас-кежик деп санаар апаар. Иштики херектер килдизиниң ажылдакчылары бир болза, чон-биле ажылдап билбес, бир болза, боттары ол ийи буттуг бөрүлерден коргар, бир болза, кызыгаар чок хээли ап турар. Бистиң чуртувуста диргелиң келген айыылды чайладыптар күш бар ирги бе?».

— Чок, мен Чодураа суурнуң чурттакчыларының чамдык таварылгада бистиң адрезивиске донгун сөстеринге хорадавайн ор мен. Ийе, кем-херек үүлгедиишкиннериниң арбын болуп турарынга бистиң суд, прокуратура, милиция ажылдакчыларының дорт буруувус база бар. Эрге-хоойлуну гуманныг, кижизиг болдурары-биле суд болгаш прокуратура органнары кем-херек үүлгедикчилерин чамдыкта агартырын кызыдар. Экономиктиг байдалы сайзырангай чурттарда ол боор болгу дег, бистиң байдалывыска шала таарышпас хире. Роман Кызыл-оол, Вячеслав Бавуу оларны буруудадып каарымга, район суду оларны агарткан. Оон ол оолдар бичии болганда база катап херек үүлгетти. Амгы үеде шииттиргеш, кеземче ялазын эрттирип турар. Чоокта чаа Арыг-Бажыдан Эрес Ховалыг шеригден шөлээлеп кээп чораан оолду бижектеп өлүрдү. Арыг-Бажынга уптээшкин дээш ону судка киирип каан турдувус. Суд оон херээн көөрүн узамдыктырган. Ынчап чоруп тургаш, оон-даа аар кем-херекти үүлгеткени ол. Бир эвес суд ооң херээн өй-шаанда сайгарып көрген болза, ол дошкун өлүрүүшкүн-даа, Шагаан-Арыг хоорайга митинг-даа болбас турган боор. Оорларны, өлүрүкчүлерни анаа салып үндүрүпту дээш чон аажок килеңнээр болгай. Мында база-ла эрге-хоойлу органнарының буруузу бар. Милиция, прокуратура, суд. Дээди суд дээш херек кээп чоруп турда, элээн үе эртер болгай. Ол өйде каразаан кижини хоругдалга тудар үези эрте бээр, ынчангаш ону салып үндүрер ужурга таваржыр. А актыг черге кижини тудуп хоругдааны дээш харыысалга амгы үеде дыка улуг. Ажылдан дүжүртүр хамаанчок, бодун безин херекке онаажып болур сен.

Түңнелинде чүнү чугаалап болурул? Чонкун кем-херек үүлгедикчилери-биле, эрге-хоойлу органнарының шүшпец, дыынмас чоруу-биле эптеш чок болуп турары экидир. Боттарывыстың талавыстан ажылывысты сегиндип алыр дээш катап-катап шүгдүнер бис. Чодураа суурга участок төлээзин май айның ортаа үезинге чедир тургузарын аазап тур бис. Бир эвес ол ажылдакчыга чон боду дузалаваc болза, бүгү чүве биеэги хевээр артар. Ынчангаш шуптувус — милиция, суд, прокуратура, чон — аравыста демниг болур ужурлуг бис.

ТӨРЕЛДЕРИМ, КАЙДА СИЛЕР?

Бичии турумда-ла улузум Дерзиг-Аксының уруглар бажыңынга азырадыры-биле мени берипкен турган. Каш чылдаазын билбес мен. Амгы үеде Каа-Хем районнуң Бүренде интернат-бажыңында 1986 чылдан бээр чурттап турар мен. Херечилелде Хертек Валерий Бапый-ооловнч, 1967 чылда төрүттүнген деп бижээн. Ачамны Хертек Бапый-оол азы Папын-оол деп, авамны Хертек Анчимаа Ходуй-ооловна дээн. Мээң билирим угбам бар турган. Ону Галина Бапый-ооловна дээр чүве. Мен ам 23 харлыг мен. «Шын» солунну дамчыштыр чарлап дыңнадырыңарны күзеп, дилеп тур мен. Мең ада-иемниң, угбамның кайда чурттап турарын билип алыксадым. Меңээ олар чедип кээп ужуражырын диледим.

Чагаадан-даа бижип, харылзажып алыр болза, адрезим: «Каа-Хем район, Авыйган суур, Бүрениниң интернат-бажыңы, Валерий Хертекке» деп бижиир.

АЖЫКТЫГ СЕМИНАР

Чоокта чаа Өвүр, Сүт-Хөл, Чөөн-Хемчик районнарының чогаадыкчы, тывынгыр ажылдап турар эге класс башкыларының семинары Чадаана хоорайга болуп эрткен. Анаа үш районнардан 25 кижи киириштивис. Семинарга ССРЭ-ниң улустуң башкызы Ария Араптановна Алдын-оолдуң «Алды харлыг уругларны номчуп өөредири», «Бижик өөредилгезиниң методиказы» деп лекцияазы кончуг солун болган. Мындыг дуржулгалыг чогаадыкчы ажылывысты моон соңгаар сайзырадырынга идигни берген. Ажыктыг өске-даа лекцияларны дыңнадывыс.

Чадааның бир, ийи, үш дугаар, Хайыракан болгаш Бажың-Алаак школаларының чогаадыкчы ёзу-биле ажылдап турар башкыларының кичээлдеринге база олуруштувус.

Бажың-Алаак школазының ийиги класының башкызы, Тыва АССР-ниң школазының алдарлыг башкызы Кызыл Маңнай-ооловна Иргиттиң уругларны дүрген, шын номчулгага өөредип, оларның чугаазын канчаар сайзырадып турарын база өске-даа башкыларның солун, ажыктыг ажыл-ижин көрүп, билип алдывыс.

Семинарга ажыктыг болгаш солун чүүлдер хөй болган. Ындыг семинарларны удаа-дараа эрттирип турары күзенчиг-дир.

Елена ДОНДУП.
Өвүр районнуң Саглы ортумак школазының эге класс башкызы.

АЛДЫГЫ МАСТЕР

Чоокта чаа Магадан хоорайга Олимпий чемпиону Валерий Попеченкога турасказткан Бүгү-эвилел чергелиг бокс маргылдаазы болуп эрткен. Анаа эвилелдешкен республикалардан, АССР-лерден, крайлардан болгаш областардан спортчулар киришкен. Ниитизи-биле 155 боксёр барган.

Маргылдаа организастыг болгаш бедик деңнелге эрткен. Ооң бир онзагай чүүлү бир-ле дугаарында бистиң чуртувуста тиилекчилерге болгаш шаңналдыг чер алган спортчуларга акша шаңналын тывысканы болур. Бирги черни алган кижиге 500, ийигизинге 300, үшкүзүнге 100 рубльди бээрин доктааткан.

Бо улуг маргылдаага бистиң Тывадан беш кижи киришкеш, багай эвес түңнелди көргүскен. 57 болгаш 60 кг деңзиге чедир Кызылдың автоорук техникумунуң сургуулдары Альберт Самба, спорт мастеринге кандидат Ильдар Шарафудтинов олар киришкеш, мөңгүн медальдарны чаалап алгаш, 300 рубль-биле шаңнатканнар. Ильдар спорт мастери деп атты алган. Ол бистиң республикада алды дугаар (бокска) мастер болган.

Красноярскиниң кодээ ажыл-агый институдунуң Кызылда филиалының студентизи Виталий Бирилей 48 кг деңзиге үшкү черни алгаш, хүлер медальдың эдилекчизи болбушаан, 100 рубль-биле шаңнаткан.

Борис ДОНГАК.
Команданың удуртукчузу.

ЧАРЛАЛДАР БЮРОЗУ

«ШЫННЫҢ» НОМЧУКЧУЛАРЫНГА

Хүндүлүг номчукчу, баштай бир чагааның утказы-биле таныжыптаалыңар. «Эргим номчукчулар, мен Ярославль хоорайже ийи дуңмамның чуруун (хоолгаладың алыры-биле) чорудупкан мен. Дедир келзе-ле, ийи бичии оол чуруу келген. Чуруктуң артында Айланмаа Өмүк-оол деп бижип каан. Ындыг болганда ол черниң ажылдакчылары солуй супканы ол боор. Бир эвес кым-да Орлан, Александра деп каан улгаттырган чурук барган болдур, бо адресче чорудуп бээриңерни чарладым...»

Ийе, бо таварылгада, амыдыралга өске-даа тургустунуп кээр таварылгаларда ышкаш, солун дузаны чедирип болур. Читкен документилер, эдилелдер, орнажыр чүүлдер (машина, бажың-балгат), ажылче чалалга дээш чарлалдарны солун арнынга салып болур бис.

Чүгле... Чүгле солунга салдынган чарлал бүрүзү өртек-үнези төлеттинген турар ужурлуг. Оон башка чарлалды салбас. Маңаа хамаарыштыр алыр болза, өртек-үнези төлеттинмээн чарлалдар солун редакциязынга кээп турар, ынчалзажок доктааткан чурум ёзугаар оларны чүгле архивтээр ужурга таваржып турар бис.

Ынчангаш солунга чарлал бээр күзелдиг болзуңарза дараазында чүүлдү күүседирин саналдадывыс: бир эвес Кызылда азы Кызылга кээри чоок черде чурттап турар болзуңарза, **Красноармейская кудумчузунуң № 100 бажыңында, № 8 кабинетке** 9 шактан 13 шакка чедир келгеш, чарлалдың бодун эккээр, өртек-үнезин төлээр, а Кызылга чедип кээри берге болза, чурттап турар чериңерниң почта салбырынга баргаш, **Кызыл, Жилсоцбанк, р/с № 700832, Издательство ОК КПСС, «Шын»** деп адресче 10 (он) рубльди почта шилчидилгези-биле чоруткаш, бээр дээн чарлалыңар-биле кады ооң квитанциязын чагаа хавынга суккаш, **Кызыл, Красноармейская, 100, редакция газеты «Шын»** деп адрес-биле чорудуптуңар.

Чарлалды солунга парлаарының негелдези болгаш магадылалы ындыг. Мөчээн кижиге хамаарыштыр кажыдал илереткен бижиктерни чүгле албан черлерин, организацияларны дамчыштыр хүлээп алыр, өске чарлалдарны кижилерниң хууда күзелин ёзугаар салып болуруң түңнелинде сагындырдывыс.

Страхованиениң чаа хевирин — озал-ондак таварылгаларындан чолаачыларны коллективтиг камгалаарын күрүне страхованиезиниң органнары кылып эгелээн. Страхованиениң ол чаа хевирин 1990 чылдың февраль 7-де № 19 дүрүмнүң негелделеринге дүүштүр чорудуп турар.

Дүрүмнүң негелделерин ёзугаар транспорт организациязы чиик, чүък машиналарының болгаш автобустарының чолаачыларын озал-ондактыг таварылгалардан страхование кылырын күш-ажылчы коллективтиң шиитпирин ёзугаар бодунуң акша-хөреңгилериниң күсели-биле кылып болур. Чолаачылар кажан боттарының албан-хүлээлгелерин күүседип чораан үеде озал-ондактыг таварылгалардан камгалаар страхование кылдырар.

Страхование кылдырткан чолаачы бүрүзүнге ооң хемчээлин 1000 рубльге доктаадыр. Транспорт организациязының күзээнин ёзугаар страхование хемчээлин улгаттыр база доктаадып болур. Бүгү чолаачыларга хамаарыштыр ниити страхованиениң түңүнден 0,5 хуу хемчээлдиг дадывырыы шилчидер. Страхование керээзин 1 чыл хуусаалыг кылдыр чарар.

Страхованиениң чаа хевиринге хамаарыштыр улам тодаргай тайылбырны күрстрахование органнарының дараазында телефоннарын дамчыштыр ап болур: **2-28-36, 2-27-90.**

Тываның «Орбита-Сервис» техниктиг төвү заводтан магадылалының хуусаазы төнген телевизор ээлеринге техниктиг фирма хандырылгазының талонун садып алырын сүмелеп турар. Бир талоннуң 1 чыл хуусаада өртээ 62 рубль, ийи чылда — 100 рубль.

«Орбита-Сервис» техниктиг төп алган телевирниң күсели-биле техниктиг бүгү хандырылганы, септелгени күүседир, артык кезектерни, телевизорнуң кинескобун база киириштирер. Талонну садып алыр дизе дараазында телефонче долгаар: 3-29-60, техниктиг төптүң адрези: **Кызыл хоорай, Лопсанчап кудумчузу, бажың № 44. Телевизорну көрүп, хынаары халас.**

ТВ

АПРЕЛЬ 19
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.30 Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.30 «Экии, музыка!». 10.15 Мультфильм. 10.25 Театржы мемуарлар. М. И. Бабанова. 11.25 Уруглар шагы. 12.25 Коллаж. 12.30—13.00 «Үе». 15.45 Уругларга фильм. «Трясогузканың» армиязы база катап тулчуушкунда». Уран-чечен фильм. 17.05 Барымдаалыг фильм. 17.25 Поэзия минуталары. 17.30 В. И. Лениниң төрүттүнгенинден бээр 120 чыл болганынга. Амгы үеде ленинчи идеяларның сайзыралы. 18.15 «Компьютерлиг аккордеонга соло». 18.30 «Үе». 19.00 Дөпшилге. Информация. Реклама. 19.30 Политиктиг диалогтар. СЭКП-ниң XXVIII съездизинге СЭКП ТК-ның Платформазын чугаалажып тур бис. 21.00 «Үе». 21.30 Чугула интервью. 21.40 ССРЭ-ниң улустуң артизи В. Васильевтиң чогаадыкчы ажылының дугайында телефильмниң баштайгы көргүзүү. 23.40 «Дензи». В. Набоковтуң феномени. 00.00 БАЛКЭ-ниң XXI съездизиниң хүн демдеглели. 00.30—00.55 Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 Ниити биология. 11 класс. Өскерилге генетиказы, азы Динстер болгаш геннер. 9.05 Испан дыл. 1-ги чылы. 10.05 Испан дыл. 2-ги чылы. 10.35; 11.35 Биология. 9 класс. Таныжыңар: кол чүүлдер. 11.05 Уруг-биле харылзажырының школазы. 12.05 Н. В. Гогольдуң чогаалдарын экранчытканы. «Вий». 13.20 Ритмниг гимнастика. 13.50 — 15.00 «Эрткен үени эгидер». Уран-чечен фильм. 3-кү сериязы. 17.00 В. Соколовтуң концерти. (Кларнет). 17.50 «Маршал Жуков. Бак көрдүргениниң чылдары».

КЫЗЫЛДАН

18.30 Уругларга фильм. 18.50 «Азия төвү». Программада: «Апрель 22— В. И. Лениниң төрүттүнгенинден бээр 120 чыл болур хүнү». Медээлер. «Хүн айтырыгларынга». «Дээди өөредилге чери дуза дилеп тур». 19.20 Медээлер. 19.25 «Бистиң кандидаттарывыс». 19.55 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 Бичии концерт. 20.30—01.35 ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязында. Чапсарда—Кино допчулалы.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.30 «Үе». 19.00 «Кодээ чурттакчының демдеглелдериниңден». Орел хоорайның культурлуг тураскаалдарын камгалаар дугайында телефильм. 20.00—20.15 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

КИНО

АПРЕЛЬ 19-ТА

«НАЙЫРАЛ»: **«Човалаң азы бодун боду нүгүлдээни»** (2 сериялыг) 10.00, 13.00, 16.00, 18.50. **Видеозалга:** **«Шакти»** (2 сериялыг) 9.30, 12.30, 15.30, 18.20 шактарда.

«ПИОНЕР»: **«Моортайлар дузаа»** 8.40, 13.10, **«Али-Бабаның болгаш 40 дээрбечилерниң ужуралдары»** (2 сериялыг) 10.30, **«Дежа вю»** 17.00, 19.30 (узаткан), **«Хон Гиль Дон»** 15.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: **«Ынакшыл, мээң ынакшылым»** 14.00, 15.50, 17.40, 19.30 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: **«Кэрролл кудумчуда бажың»** 14.30, 18.10, **«Кандагар чаңынга каңналганнар»** 16.30, 20.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к-б: **«Ынак Раджам»** (2 сериялыг) 17.00, 19.50 шактарда.

667000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

Редактор
В. Ф. ЧАДАМБА

ТЕЛЕФОННАРЫ: ◆ редактор — 3-43-34: ◆ оралакчылары — 3-33-91: 3-34-17: ◆ приемная — 3-34-26: ◆ харыысалгалыг секретарь — 3-34-92: ◆ оралакчылары — 3-45-93. Килдистер: ◆ партийжи амыдырал — 3-36-82 3-36-25 идеология — 3-34-57: ◆ совет тургузуг — 3-34 98 3-41-23 ◆ үлетпүр — 3-34-49 3-36-73 ◆ агроүлетпүр — 3-41-16 ◆ культура — 3-39-15: ◆ информация — 3-37-11: ◆ чагаа килдизи — 3-38-03: 3-34-39: ◆ очулга — 3-34-93: корректорлар — 3-37-11 ◆ үндүрүкчүлер — 2-27-41 ◆ солун келбейн баргаңда — 2-32-75 ◆ бухгалтерия — 3-43-41:

Чылда 300 катап үнер
Хемчээли 2 парлалга чамазы
Тиражы 28000 экз.

Индекс 54241

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыышкын херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 404. ТС — 00157